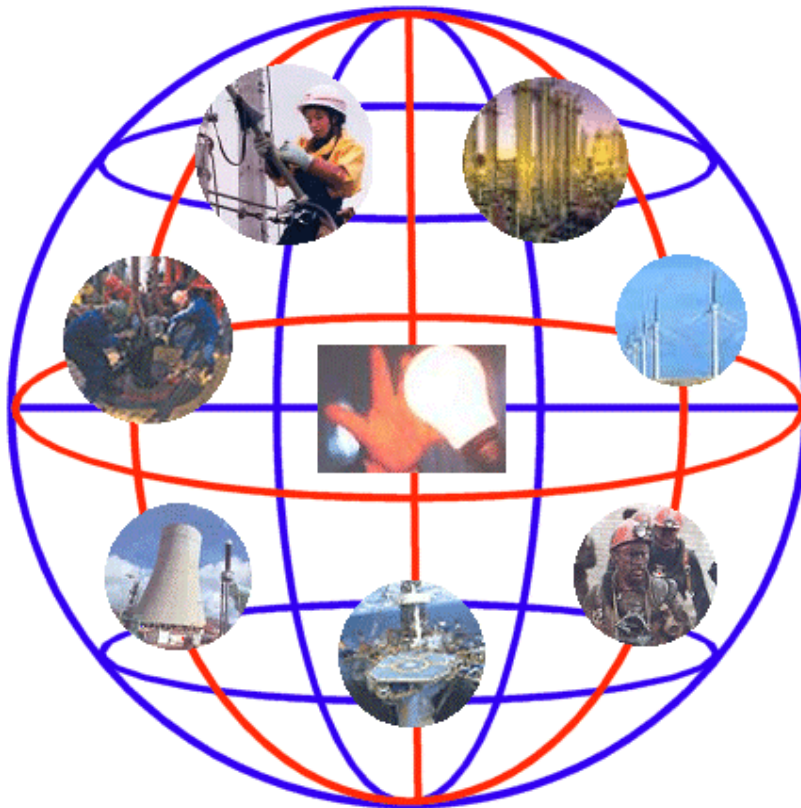

**Internationella kemi-, energi-, gruv-
och fabriksarbetarefederationen**

**Världskonferens om energisektorn
27–29 november 2002
Rom, Italien**

Branschrapport

**Global energi
Globala utmaningar
Global facklig handling**

1. FRÅN RIO TILL JOHANNESBURG – EN NY VÄRLDSOORDNING?	3
2. TJUGOFÖRSTA ÅRHUNDRADETS ENERGI – EN BRANSCH I FÖRVANDLING..	4
3. ÖVERSIKT ÖVER ENERGIINDUSTRIN	5
3.1 Efterfrågan och tillgång på energi världen över	5
3.2 Framtida efterfrågan på energi	10
4. CENTRALA DRIVKRAFTER BAKOM ENERGIREFORMER OCH OMSTRUKTURERING	11
4.1 Internationella finansinstitut (IFI)	11
4.2 Reformering av kraftsektorn i utvecklingsländer	12
4.3 Ett annorlunda scenario i utvecklingsländer.....	13
4.4 Korruptionens gissel i den privata och den offentliga sektorn.....	13
4.5 Fallstudie: Enron – avregleringsmästarens uppgång och fall	14
5 GLOBAL BOLAGSKONSOLIDERING	15
5.1 När storleken spelar roll – driften att växa.....	15
5.2 Fallstudie: Återuppfinna BP – bortom British Petroleum	16
6. HÅLLBAR UTVECKLING – DET NYA MODEORDET	17
6.1 FNs toppmöte för hållbar utveckling	17
6.2 Energi och miljö	18
7. GENOMFÖRA EN FACKLIG DAGORDNING	19
7.1 Mot hållbara industrier	19
7.2 Mänskliga och fackliga rättigheter – en hörnsten i hållbar utveckling	22
7.3 ILOs kärnkonventioner	23
7.4 Global Compact – ett initiativ från FNs generalsekreterare	23
8. SYSSELSÄTTNING OCH ARBETSMARKNADSRELATIONER	24
8.1 Kampen för bra arbeten.....	24
8.2 En viktig roll för ILO – att främja en social dialog	25
9. ICEMs SOCIALA ENERGIPOLITIK	26
9.1 Facklig plan för omstrukturering av energiindustrin	26
9.2 Vägen till en social energipolitik	28
10. SLUTSATSER	32

1. FRÅN RIO TILL JOHANNESBURG – EN NY VÄRLDSOORDNING?

Det vattendelande FN-toppmötet i Rio 1992 förde upp den globala miljön överst på det internationella samfundets dagordning. Där kopplades också miljöfrågor till utvecklingsfrågor i ett nytt paradigm som med förkärlek kallas "hållbar utveckling". Världen över växte förhoppningarna om att "Rio-andan" hade fött ett nytt partnerskap. Genom samarbete mellan Nord och Syd skulle praktiska program och strategier utarbetas samtidigt som man strävade efter rättvisare internationella handelsrelationer som skulle utgöra den grund på vilken en hållbar utveckling skulle byggas.

I hjärtat av Rio "Compact" eller den centrala politiska enigheten stod principen om "gemensamt men delat ansvar". Denna princip bygger på insikten att globala problem måste lösas på ett rättvisare sätt och genom partnerskap. I de av FN övervakade "Prepcom"-förhandlingarna inför toppmötet i Johannesburg 2002 visade det sig att världen var lika delad som förut, och nästan dagligen läste vi rapporter om att toppmötet var dömt att misslyckas. En "kris i genomförandet" av Agenda 21, den handlingsplan som antogs i Rio, var den diagnos som ställdes av regeringar, FN-tjänstemän och medborgarorganisationer som antingen var djupt engagerade i eller bara följde processen.

Skälet till detta står inte att finna i paradigmet "hållbar utveckling" utan snarare i det sätt på vilket världen har förändrats sedan Rio. Genom Marrakesh-avtalet 1994, bara två år efter Rio, etablerades Världshandelsorganisationen (WTO) med dess många pro-rika-regler som styr immateriell egendom, investeringar och internationell handel. Tillsammans med Bretton Woods-institutionerna, Världsbanken och Internationella valutafonden, fann den bolagsstyrda globaliseringens krafter ett nytt institutionellt hem. Medan FN-toppmötets infallsvinkel representerar ett paradigm för internationella relationer som bygger på frivillig samverkan och partnerskap, gav WTOs tvistlösningssystem, som bygger på handelsrepressalier och sanktioner, organisationen kraftfulla tvångsmetoder.

I konkurrensen mellan de två paradigmen ser vi globaliseringen ta täten där den forsar fram i en sådan hastighet och riktning och med sådana följder att förloppet förefaller omöjligt att kontrollera. Det är därför inte förvånande att bolagsjättarna har växt sig allt mäktigare under de senaste åren. De kontrollerar en ännu större andel av världens resurser och står för en ännu större andel av produktionen, finansieringen och försäljningen. Däremot har vi inte sett några av de fördelar av globaliseringen och den fria marknaden som skulle "sippra ned" till världens arbetare, arbetslösa och fattiga.

Den nu dominerande trenden går ut på att stadigt minska statens roll i den produktiva ekonomin, att avskaffa eller försvaga bestämmelser som reglerar den privata sektorn och att attackera social politik och lagstiftning som syftar till att omfördela välfärden och makten i samhället. Denna utveckling leder till att regeringars och offentliga institutioners auktoritet och trovärdighet undergrävs. Regeringar, t.o.m. demokratiskt valda sådana, förefaller inte vara särskilt populära bland vanligt folk. I en Gallup-undersökning om tillståndet i världen vid millennieskiftet tillfrågades fler än 50 000 människor i 60 länder om deras land styrdes av folkets vilja. Färre än 1 av 3 svarade ja, men endast 1 av 10 svarade att regeringen lät sig påverkas av folkets vilja och behov.

Globaliseringen av världsekonomin påstås stärka nationernas inbördes beroende, men utvecklingen går mot större skillnader mellan rika och fattiga, mellan mäktiga och maktlösa. Frågan är huruvida denna utveckling kan vändas eller ej. Vi måste komma ihåg att sociala förändringar inte sker på grund av de starkas svagheter utan kommer till stånd genom att de svaga bygger upp sin styrka.

Den växande globala rörelsen för social rättvisa har under de senaste fem åren väckt grundläggande frågor om den bolagsstyrda globaliseringens misslyckanden och har framgångsrikt tvingat upp debatten om global social rättvisa på den dominerande politiska dagordningen. Även om denna rörelse fortfarande saknar sammanhållning, en gemensam kropp och röst, råder det inget tvivel om att det idag, i större utsträckning än någonsin tidigare, är absolut nödvändigt att det civila samhället engagerar sig i att forma den globala politiken och de globala trenderna, om vi ska kunna undvika att upprepa gångna tiders misstag.

ICEM har en oerhört viktig roll att spela som en integrerad aktör i denna rörelse.

2. TJUGOFÖRSTA ÅRHUNDRADETS ENERGI – EN BRANSCH I FÖRVANDLING

ICEM representerar 20 miljoner arbetstagare i 108 länder världen över. Av dessa arbetar fyra miljoner i elkraftsektorn, tre miljoner är olje- och gasarbetare och två miljoner är kolgruvearbetare. Vi är i sanning ett internationellt hem för världens energiarbetare. Med tanke på de många olika sektorer vi organiserar, kan vi med rätta hävda att vi är den aktör som representerar flest intressenter i dagens globala energiindustri. I likhet med gruvindustrin har energiindustrin en rad olika intressenter, från globala till lokala, som gör anspråk på representation. Det är en mycket omtvistad bransch.

Mot denna bakgrund är det viktigt att vi spelar vår ledarroll och driver fram progressiva förändringar i industrin. Och vi måste därför formulera våra visioner och strategier för den sorts industri vi vill ha.

Vi vill ha en industri som

- ger alla medborgare garanterad tillgång till energi till priser de kan betala
- gör energiarbetarna fullt ut delaktiga i ett beslutsfattande där deras intressen respekteras och skyddas
- bidrar till ett rättvist och hållbart samhälle.

Denna vision bygger på centrala principer och normer som ligger till grund för goda relationer mellan människor och mellan arbetsmarknadens parter.

Regeringarna måste

- följa ILOs kärnprinciper
- respektera FNs deklaration om mänskliga rättigheter
- skapa starka nationella ramverk av lagar och offentliga institutioner som främjar dessa rättigheter och förhindrar övergrepp
- stifta lagar som ger arbetstagarna möjlighet att skörda frukten av sitt arbete.

Bolagen måste

- upprätthålla värderingar som främjar demokrati, rättvisa, värdighet, respekt och frihet
- införa effektiva mekanismer för arbetstagarnas delaktighet, beslutsfattande, kollektivförhandlingar och social dialog i alla aspekter av företagets verksamhet
- skapa arbetsplatser där information förmedlas
- införa en personalpolitik och praxis som främjar och skyddar arbetstagarna.

Det faktum att energi, tillsammans med vatten, jordbruk, hälsa och biologisk mångfald, utsågs till en av hörnstenarna vid toppmötet i Johannesburg 2002 har stor betydelse för industrins framtida utveckling. Principen om "gemensamt men delat ansvar" innebär att begreppet hållbar utveckling har minst två huvudkomponenter som balanserar varandra, dels skyddet av miljön, dels tillgodoseendet av nuvarande och framtida generationers grundläggande mänskliga behov.

Energi har en viktig roll i arbetet för en rättvis och hållbar utveckling. Energiindustrin kan bidra till att tillgodose grundläggande behov, skapa jobb, främja ekonomisk utveckling, ge medborgarna en anständig livskvalitet och bevara freden, och det är denna dimension av industrin som ICEMs medlemsförbund vill främja och försvara.

En annan aspekt av energiindustrin är att den, trots att den i likhet med gruvindustrin lägger ned miljarder dollar på att förbättra sin image hos allmänheten, ofta nämns i samband med brott mot mänskliga och fackliga rättigheter, korruptionsskandaler, inbördes konflikter, internationella krig och miljöförstöring. Denna aspekt av industrin kan och vill vi inte försvara.

Kidnappningarna, fängslanden och morderna på colombianska arbetare i allmänhet, och energiarbetare i synnerhet, fortsätter i förskräckande skala. Men tystnaden från de multinationella energijättarna är öronbedövande. BP är landets största utländska investerare men några protester mot dessa brottsliga gärningar har inte hörts från det hållet. Genom sin tystnad gör företaget sig till medbrottsling. Columbia har blivit beryktat som världens farligaste land för fackliga aktivister.

Dagens bolag, särskilt de som bedriver global verksamhet, behöver mer än någonsin tidigare ha samhällets förtroende för att bedriva verksamhet. I takt med att allmänhetens medvetenhet växer, ökar trycket på industrins ledare att omdefiniera bolagens strategier så att de inte bara tar hänsyn till aktieägarna utan också till andra intressenter. Utan tvivel befinner sig ICEM och dess medlemsförbund världen över i den bästa positionen för att verifiera dessa bolags sociala strategier och deras insatser för att upprätthålla mänskliga och fackliga rättigheter och friheter.

3. ÖVERSIKT ÖVER ENERGIINDUSTRIN

“Vårt mål är att tillhandahålla säker, tillgänglig och ekonomisk energi. Sådan energi är livsviktig för den ekonomiska tillväxten, skyddet av miljön och sociala framsteg”

Formulering ur “Fuelling Sustainable Growth” – en rapport från IPIECA och International Association of Oil and Gas Producers (OGP) till FNs toppmöte för hållbar utveckling

3.1 Efterfrågan och tillgång på energi världen över

3.1.1 Olje- och gasproduktion

Mönstren för energiproduktion och energikonsumtion håller på att förändras. Det gäller också utmaningarna i samband med investeringar och global energipolitik. Enligt prognoserna för perioden 1995–2020 kommer den globala efterfrågan på energi att öka med ca 65 % – grovt räknat 2 % per år. Fossila bränslen förväntas stå för 95 % av denna

tillkommande efterfrågan. Sökandet efter nya fyndigheter har blivit alltmer intensivt i takt med att de gamla olje- och gasfälten i Nordamerika och andra mogna produktionsområden töms.

De plötsliga höjningarna av energipriserna under 2000 och större delen av 2001 har återigen riktat uppmärksamheten mot tillgången till energi och hur försörjningen ska tryggas. Över 95 % av nettoökningen av energiproduktionen under de närmaste två decennierna kommer att ske utanför OECD-länderna. Det råder inget tvivel om att oljan kommer att behålla sin ställning som den största enskilda källan till primär energi och kommer att fortsätta att stå för ca 40 % av världens energiproduktion. Men även om det finns gott om olja i världen, är försörjningen inte garanterad. Problemet är inte bara geopolitiskt. Produktionen från åldrande oljefyndigheter minskar och ny kapacitet måste byggas upp om den förväntade, efterfrågestyrda tillväxten ska kunna mötas.

3.1.2 Utforska nya gränser

Likväl kommer merparten av oljan och gasen under de närmaste åren fortsatt att komma från befintliga produktionsområden. Den stegvisa efterfrågeökningen måste mötas genom stadigt ökande produktion från framför allt OPEC-producenterna i Mellanöstern eller genom exploatering av nya områden, t.ex. djuphavsfyndigheter utanför Angola och Brasilien, i Kaspiska havet eller i fjärran områden i närheten av eller i de arktiska områdena.

Kriget i Afghanistan har återigen förändrat geopolitiken för olja och gas. Efter talibanernas fall och installationen av en internationellt godtagbar "västvänlig" regering, har det krigshärjade landet på nytt utsikter att, som alternativ till Iran, bli en viktig centralasiatisk transportväg för energi. Irak, som har världens näst största oljefyndigheter efter Saudiarabien, är en viktig källa för västvärldens oljeförsörjning. Under det att USA:s president George Bush kräver en "regimförändring" kommer energiintressenterna omkring honom utan tvivel att hålla ögonen på landets enorma oljetillgångar.

Den kaspiska regionen har blivit uppmärksammas på grund av västregeringarnas nervositet över sitt beroende av Mellanöstern. Både Turkmenistan och Uzbekistan har stora gasfyndigheter men mycket begränsade exportvägar. Azerbajdzjan, Turkiet och Georgien har blivit viktiga aktörer när det gäller transportvägen till Fjärran östern.

Den senaste utvecklingen i Mellanöstern och bra oljepriser sedan 2000 har intensifierat ansträngningarna att i och utanför Ryssland få flera pipeline-projekt att bära frukt. De senaste två årens intäkter har förbättrat de ledande ryska olje- och gasföretagens balansräkning. Exporten har fördubblats så att Ryssland nu är en av de största oljeproducenterna utanför OPEC och världens största gasproducent.

Afrika, som befinner sig mellan de två blocken och ligger på tredje plats på listan över oljerika områden, kan inom kort vara ett viktigt strategiskt område. Redan idag beskrivs det som ett expansionsområde och USA importerar lika mycket olja från Västafrika (Nigeria och Angola) som från Mellanöstern. Länder som Mozambique, Etiopien och Somalia har lovande djuphavsfyndigheter och även om den afrikanska oljan idag är mycket dyrare än oljan från Mellanöstern, kan den komma att utvecklas till ett alternativ.

För närvarande pågår transnationella projekt, värda ca 12 miljarder dollar, i södra, västra och norra Afrika. Det återstår att se i vilken mån arbetarna och samhällena kommer att få några direkta fördelar av Afrikas goda energitillgångar, särskilt mot bakgrund av genomförandet av NEPAD (New African Partnership for Economic Development) som antagits av African Union, en politisk rekonstruktion av Organisation for African Unity.

3.1.3 Kol – energins farfar

Under den industriella revolutionen var industriområdena täckta av en tjock dimma och röken betraktades ofta som en symbol för ekonomisk tillväxt. Även om kolindustrin idag är mycket renare, effektivare och mer miljömedveten, arbetar den fortfarande med att tvätta bort stämpeln på kol som ett "smutsigt", förorenande bränsle.

Med teknik som hela tiden förbättras kan man idag förbränna kol rent och effektivt i hela världen. De flesta av dagens kolgruvor liknar högt mekaniserade fabriker och påminner inte särskilt mycket om 1800-talets arbetsintensiva, trånga och farliga produktionsmiljö.

Den växande efterfrågan på energi kommer i ökande grad att tillgodoses med kol från fyndigheter världen över.

Idag står kol för 55 % av USAs elproduktion och 70 % av elproduktionen i Indien och Kina – världens tre folkrikaste länder. Mer än hälften av världens totala kolproduktion ger för närvarande ca 37 % av världens elektricitet. Många länders elförsörjning bygger huvudsakligen på kol. Några siffror för 1998: Polen 96 %, Sydafrika 90 %, Australien 86 %, Kina 81 %, Indien 75 %, Tjeckien 74 %, Grekland 70 %, Danmark 59 % och USA 56 %.

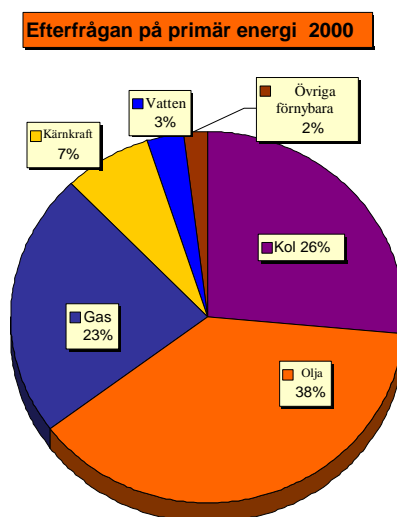
Figur 1 – Världens elektricitetsbalans

	2000	2010	2020	2030	Genomsnittlig årlig tillväxt 2000-2003 (%)
Bruttoproduktion (TWh)	15,391	20,037	25,578	31,524	2,4
Kol	5,989	7,143	9,075	11,590	2,2
Olja	1,241	1,348	1,371	1,326	0,2
Gas	2,676	4,647	7,696	9,923	4,5
Vätgas-bränsleceller	0	0	15	349	-
Kärnkraft	2,586	2,889	2,758	2,97	0,1
Vattenkraft	2,650	3,188	3,800	4,259	1,6
Andra förnybara	249	521	863	381	5,9
Egen förbrukning och förlust (Mtoe)	235	304	388	476	2,4
Total slutlig förbrukning (Mtoe)	1,088	1,419	1,812	2,235	2,4
Industri	458	581	729	879	2,2
Bostäder	305	408	532	674	2,7
Tjänster	256	341	440	548	2,6
Övrigt*	68	89	111	133	2,3

*Inkluderar transport, jordbruk och ospecificerad användning av elektricitet

Kol är också en oundgänglig råvara för järn- och stålindustrin. Ca 70 % av stålproduktionen kommer från järn framställt i masugnar med kol och koks. Enligt skattningar kommer det att finnas kol för ytterligare ca 200 års behov vid nuvarande produktions- och konsumtionsnivåer.

Figur 2 – Efterfrågan på primär energi

Källa: IEAs energiprognos 2002

3.1.4 Förnybar energi

Utsikterna för kol-, olje- och gasförsörjningen bör därför vara ljusa så länge som geopolitiska frågor inte ställer till problem. Men hur är det med förnybara energikällor? Jo, de förväntas växa ännu snabbare under de närmaste två decennierna, men deras andel av den globala energiförsörjningen kommer sannolikt att förbli liten, särskilt om inte regeringarna beslutsamt går in med åtgärder.

Under de senaste åren har marknaden för förnybar energi kommit in i en ny tillväxttakt. Exempelvis har produktionen med vindkraft ökat från 2 170 megawatt i början av 1992 till 24 800 megawatt i början av 2002, dvs. en mer än tiofaldig ökning på 10 år. Den årliga produktionen med solceller har ökat från 55 megawatt 1991 till 391 megawatt 2001, en sju-faldig ökning.

De senaste fem årens genomsnittliga tillväxtsiffror om över 30 % per år är tidiga indikatorer på att världen har gått in i postpetroleumeran. En era där minskande oljeförråd, atmosfärens begränsade förmåga att absorbera koldioxid och det spirande energibehovet hos 2 miljarder människor, huvudsakligen i utvecklingsländerna, visar på nödvändigheten att utveckla nya energikällor som kompletterar och ersätter förra århundradets fossila bränslen.

Jämfört med fossila bränslen har förnybara energikällor viktiga fördelar vad gäller miljön och försörjningstryggheten. De alstrar inte lika mycket växthusgaser och är per definition geografiskt spridda. Idag står de förnybara energikällorna grovt räknat för en lika stor andel av den totala energiproduktionen och har samma utsikter till framtida tillväxt som oljan hade för hundra år sedan. 1902 stod olja för endast 2 % av den totala energiförbrukningen men höll redan då på att expandera snabbt på nischmarknader. När nu vind- och solkraftmarknadernas storlek fördubblas vart tredje år, bör det leda till att tillverkarna kan driva produktionen mer storskaligt och få ned kostnaderna så att de kan konkurrera med fossila bränslen.

Både regeringar och näringsliv blir alltmer medvetna om den förnybara energins potential. Detta tar sig uttryck i ett växande kapitalflöde till förnybar energi från stora olje- och elkraftsföretag liksom från sektorn för riskvilligt kapital. Exempelvis har Shell nyligen lovat

att investera upp till 1 miljard USD i förnybar energi under de närmaste fem åren. Lagstiftningen om förnybar energi börjar svälla i storstäder på södra halvklotet. Brasilien, Kina och Indien tillhör de länder som nyligen har förstärkt sin lagstiftning om förnybar energi med målet att öka marknadens tillväxttakt. Huvudansvaret för att accelerera användningen av förnybar energi ligger hos de nationella regeringarna (och i vissa fall delstatliga eller regionala styrelser) som reglerar energisektorn, fastställer skatter, fördelar stöd och på annat sätt påverkar energitrenderna.

Förnybar energi har en särskilt viktig roll att spela i utvecklingsländer. Det är i sanning svårt att föreställa sig en bättre plats än Johannesburg för att inom FNs ramar börja tala allvar om förnybar energi som ett verktyg för att tackla vad som skulle kunna kallas en form av "energiapartheid". Idag är 4 miljarder människor beroende av i huvudsak icke hållbara energikällor medan de resterande 2 miljarderna saknar tillgång till elektricitet och flytande bränsle. Både de energirika och de energifattiga befinner sig därför i en ohållbar situation och båda skulle ha enorm nytta av en allt snabbare spridning av förnybar energi.

3.1.5 Kärnkraft

Kärnkraftens framtid är fortfarande oviss. Trots att säkerheten är fortfarande ett centralt problem, har vissa välkomnat utbyggnad av kärnkraften som ett medel att minska utsläppen och trygga energiförsörjningen. Dess framtid är avhängig av politiska beslut men kärnkraften behåller likväl sin nuvarande andel om ca 7 % av den globala elproduktionen. Japan och Korea har omfattande utbyggnadsprogram och även i Indien och Kina kommer kärnkraften att spela en allt större roll för elproduktionen.

Enligt skattningar kommer 40 % av de nuvarande kärnkraftverken att läggas ned under de kommande trettio åren. EU-kandidaterna Litauen, Slovakien och Bulgarien har samtyckt till att inom tio år avveckla några av sina äldre reaktorer. Medan Ryssland med sina ambitiösa utbyggnadsplaner kan få problem med finansieringen, har grannlandet Finland nyligen tillkännagivit planer på att bygga en ny reaktor.

Figur 3 – Stora elbolag i världen – rangordnade efter försäljning

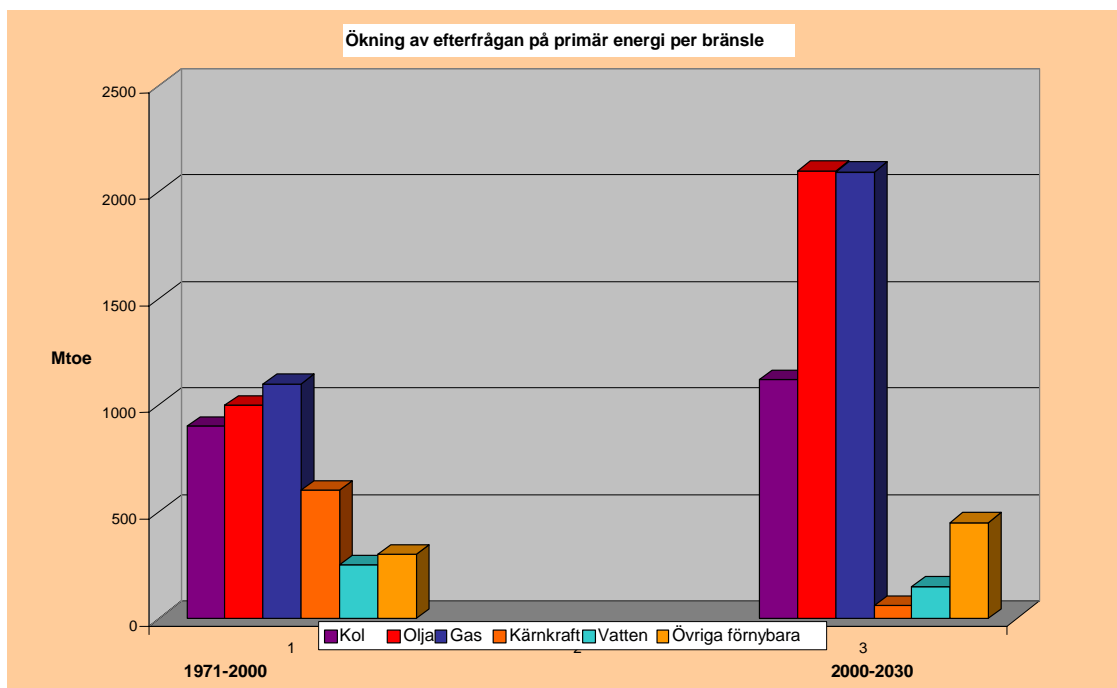
Bolag	Land	Försäljning GWh	Rangordning efter försäljning
RAO-UES	Ryssland	588 600	1
EDF	Frankrike	397 500	2
Tepco Electric Power Co.	Japan	280 651	3
KEPCO	Sydkorea	239 535	4
Enel	Italien	222 879 ¹	5
PreussenElektra Group	Tyskland	211 052 ²	6
AEP	USA	206 281	7
Hydro-Québec	Canada	190 100	8
Eskom	Sydafrika	178 192	9
Southern Company	USA	176 947	10
RWE Energie AG	Tyskland	170 571	11
Endesa Group	Spanien	165 803	12
Tennessee Valley Authority	USA	159 571	13
TXU	USA	151 899	14
Kansai Electric Power Co.	Japan	142 852	15

Källa: Data Monitor UK, siffror för år 2000

3.2 Framtida efterfrågan på energi

Mönstret för energiefterfrågan kommer troligen att ändra utseende. OECDs andel av världens energiförbrukning kommer att minska medan utvecklingsländernas kommer att öka. Elförbrukningen ökar snabbt i utvecklingsländer där industrin byggs upp och levnadsstandarden stiger. Beräknade siffror för energiförbrukningen i utvecklingsländerna, särskilt i Asien, indikerar en kraftigt ökad elanvändning. Man räknar med att Kina och Indien år 2020 kommer att stå för över 20 % av världens energiefterfrågan, vilket ska jämföras med ca 13 % år 1997. Under perioden fram till 2020 förutses kol behålla sin andel på över 60 % av elproduktionen.

Figur 4 – Efterfrågan på bränsle

De senaste prognoserna tyder på att världens befolkning kommer att växa från 6 miljarder i slutet av 1900-talet till ca 8 miljarder år 2020. Det skattas att 90 % av den prognostiserade befolkningsökningen kommer att ske i utvecklingsländerna. 1990 stod 75 % av världens befolkning – i utvecklingsländerna och de nyligen industrialiserade länderna – för endast 33 % av den totala globala energiförbrukningen. Enligt prognoserna kommer 85 % av världens befolkning att bo i dessa länder år 2020 och stå för ca 55 % av världens energiförbrukning.

Huvudfaktorerna bakom förändringen är snabb ekonomisk tillväxt och industriell expansion, befolkningsökning och urbanisering, samt att traditionella bränslen, som ved och gödsel, byts ut mot moderna. Denna förändring har långtgående konsekvenser för världens energisystem och miljön. Utvecklingsregionernas koldioxidutsläpp kommer att öka, liksom deras beroende av importerad olja. Den växande efterfrågan är också förenad med krav på avsevärda investeringar i utbyggnaden av kraftanläggningar.

Denna växande energiefterfrågan innebär att de stora energifrågorna verkligen kommer att bli en global angelägenhet. Detta medför viktiga utmaningar som den internationella politiken måste tackla, t.ex. vad gäller skogsbruk och biologisk mångfald. För oss som arbetare är det viktigt att förstå energins roll för att minska fattigdomen. Budskapet är enkelt

och lättfattligt: Ökad tillgång och billigare energi är förutsättningar för att minska fattigdomen, vilket i sig är en förutsättning för en hållbar utveckling.

4. CENTRALA DRIVKRAFTER BAKOM ENERGIREFORMER OCH OMSTRUKTURERING

4.1 Internationella finansinstitut (IFI)

Världsbanken och Internationella valutafonden har gått i bräschen för privatiseringspolitiken världen över, särskilt i utvecklingsländer. Den privata sektorn har fått en viktigare roll och beroendet privata företag för försörjningen av basvaror och bastjänster, som vatten, elektricitet, sjukvård och bostäder, har ökat. Dessa institut, som fungerar som rådgivare, investerare och långgivare, driver en standardiserad privatiseringspolitik där deras tjänster villkoras av att patienterna sväljer medicinen.

Den klassiska modellen är att bolagisera vertikalt integrerade statliga verk till separata affärsdrivande produktions-, överförings- och distributionsenheter och att lägga ut tjänster på entreprenad närhelst det är möjligt. På vägen mot ökad effektivitet och konkurrenskraft är det vanligtvis arbetstagarna som blir de första offren. Omstruktureringen av ett statligt verk är en politiskt känslig process eftersom den har djupgående konsekvenser inte bara för de anställda utan också för samhället i stort och ekonomin. Enligt ILO har privatiseringen lett till att 30 % av alla jobb världen över har försvunnit.

Trender i omstruktureringen av elindustrin är en tydlig indikation på hur IFI, särskilt Internationella valutafonden och Världsbanken, har drivit fram reformer genom att fokusera på smala ekonomiska intressen på bekostnad av det allmänna intresset. IFI-politiken har genomförts med utgångspunkt från antagandet att ett privat bolag alltid är effektivare än ett offentligägt företag eller en myndighet.

I syfte att dra till sig utländska direktinvesteringar, privatiserar regeringar landets tillgångar och lämnar över dem till inhemska och utländska investerare. Under de senaste tio åren har enbart utvecklingsländerna genererat ca 361 miljarder dollar genom privatisering medan det officiella biståndet från regering till regering har sjunkit snabbt under samma period.

Inom telekommunikationssektorn har det skett en massiv övergång från offentlig till privat sektor och inom kraftsektorn har ett av sex affärsdrivande verk privatiserats. Världsbanken bidrar för närvarande till finansieringen av omstrukturering och privatisering av energisektorn i fjorton länder världen över. Enbart dessa två sektorer har under det senaste decenniet stått för investeringar på över 100 miljarder dollar som har gått till privatiseringsprogram i Asien, Stillahavsområde, Latinamerika och Karibien.

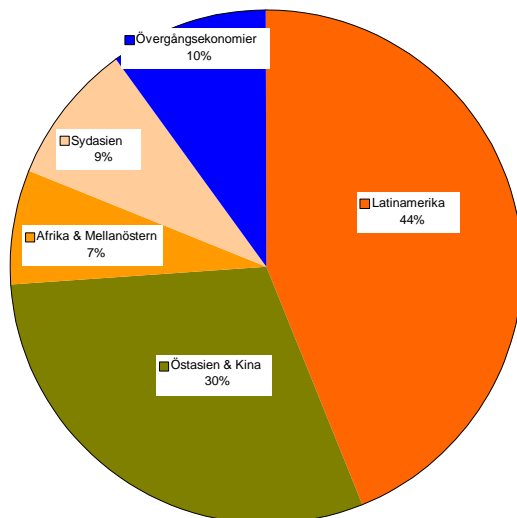
Reformerna av elsektorn med åtföljande investeringar har omfattande följder, både positiva och negativa, för det långsiktiga målet att nå en hållbar utveckling. En reformmodell som syftar till att trygga alla medborgares tillgång till elektricitet skulle kunna ha avsevärda sociala fördelar, bl.a. utbildningsmöjligheter, bättre hälsa och näringsstatus, samt ekonomisk utveckling. De beslut som fattas nu om elsektorns institutionella struktur och funktion kommer att forma samhället och miljön under flera decennier framöver.

Under decennier har statliga energibolag byggts upp av regeringar som har förvaltat nödvändiga samhällsnyttiga tjänster och landets välfärd. Med sin naturliga monopolställning har nu dessa statliga bolag, liksom offentligägda företag i andra sektorer av ekonomin, blivit

ett huvudmål för övertagande av privata kapitalintressen som backas upp och understöds av internationella finansinstitut (IFI).

Figur 5 – Investeringar i utvecklingsländer och övergångsekonomier

Privata utländska investeringar i utvecklings- och övergångsekonomiers energiindustri*

Källa: IEAs energiprognos för 2002

Tillgång till energi genererar efterfrågan på energitjänster. Merparten av de investeringar som görs i produktionen, transformationen, transporten och distributionen av energi i övergångsekonomier och i utvecklingsländer är nödvändiga för att tillgodose den växande efterfrågan. Regeringarna, som har ont om kontanter och som av internationella finansorgan pressas att begränsa utgifterna, är inte benägna att använda skatteintäkter till investeringar i energiinfrastrukturen. Det är därför en stor utmaning att säkra investeringar i utbyggnaden av infrastrukturen.

Den senaste tidens erfarenheter från både Storbritannien och USA tyder på att liberaliseringstrenden håller på att vända. Privatiserade företag, t.ex. British Energy, vänder sig nu till staten för att få ekonomisk hjälp och debatten om återförstatligande har förts upp på dagordningen.

4.2 Reformering av kraftsektorn i utvecklingsländer

När Europeiska unionen efter mer än tio års förhandlingar formellt öppnade de europeiska elmarknaderna 1999 och tillät gränsöverskridande transport av elektricitet och mellanstatlig konkurrens, var detta kanske det allra största nyliberala energiprojektet. Direktivet stadgade att en fri marknad skulle införas stegvis. Inledningsvis öppnades 26 % av marknaden, 2003 ska den andelen utökas till 30 % och från och med 2006 kommer allt större delar av marknaden att släppas fria efter beslut av EUs ministerråd.

Denna politik banade väg för privatiseringen av statliga bolag och öppnade också upp för en rad gränsöverskridande företagsexpansioner, allianser, samgåenden och förvärv när kontantstinna affärsdrivande verk började ringa in mål i andra medlemsstater.

Under genomförandet av denna modell förlorade 250 000 arbetstagare jobbet. Ett nytt problem, kallat "bränslefattigdom", uppstod i Storbritannien. Som reaktion på dessa

negativa sociala konsekvenser uppmanade EMCEF (European Chemical, Energy and Miners Federation) EU att utveckla en hållbar energipolitik som främjar elektricitet som en allmännyttig tjänst, tryggar tillgången, särskilt för de fattiga, och främjar sysselsättningen för att balansera förlusten av arbetstillfällen.

EMCEF beslutade sig för att arbeta för en ökad solidaritet mellan arbetstagare och konsumenter för att på så sätt förbättra den demokratiska kontrollen över energin och därmed få till stånd en hållbar utveckling av energiindustrin till förmån för sysselsättningen och medborgarna.

Ett villkor för att EUs kandidatländer ska godkännas som medlemmar är att de reformerar sina elmarknader. Vissa länder har redan inlett liberaliseringen av energimarknaden eller håller på att anpassa sin energipolitik till EUs modell, vilket har lett en social krissituation.

4.3 Ett annorlunda scenario i utvecklingsländer

I början av 1990-talet reformerades den argentinska elsektorn i samband med en makroekonomisk kris. Följaktligen formades omdaning till stor del av det omedelbara behovet att dra till sig kapital, en trend som givarorganen förstärkte. Det tvingande behovet av kapital ledde till en privatisering till sänkta priser. Länder som genomför reformer kritiserar för att de inte tillhandahåller tillräckliga incitament för att dra till sig utländskt kapital, men det står inte klart huruvida sådana incitament är politiskt livsdugliga och socialt önskvärda. Att utarbeta reformer med huvudsyftet att dra till sig kapital på bekostnad av allmännyttans skyldigheter kanske inte är en strategi som är hållbar på sikt.

Reformerna konstrueras i stor utsträckning av regeringsbyråkrater och deras rådgivare inom energi- och finansministerier utan att några andra röster får göra sig hörda. I Argentina var det en liten grupp teknokrater som utformade och genomförde reformerna med stor hastighet. Trots en sjudande politisk aktivitet i det civila samhället, kan man inte se några exempel på att icke-statliga organisationer (NGO) eller fackföreningar har deltagit i eller påverkat utformningen av politiken, trots att dessa kan bidra med betydande erfarenheter.

Ett decennium efter Argentina inledde den nya demokratiska regeringen i Sydafrika en reformprocess inom elsektorn i samband med ett rekonstruktions- och utvecklingsprogram efter apartheid (RDP). RDP utarbetades av den demokratiska rörelsen med omfattande bidrag från arbetarrörelsen. Omstruktureringen av energisektorn syftade i första hand till att lindra fattigdomen och öka i synnerhet de svarta hushållens tillgång till el. I jakten på kostnadseffektivitet avskedades många anställda, och hela projektet kapades av en nyliberal falang som ville privatisera. Följden har blivit en omfattande strid för att behålla allmännyttan som motor i en socioekonomisk utveckling. Denna kampanj ingår i den övergripande kampanjen mot privatisering av strategiska statliga tillgångar som producerar basvaror och bastjänster.

4.4 Korruptionens gissel i den privata och den offentliga sektorn

Med otyglad privatisering, liberalisering och avreglering av marknader följer också en ökad ekonomisk instabilitet. Våra medlemsförbund har vid flera tillfällen riktat ljuset mot avtal som regering, privat sektor och IFI har slutit i hemligt samförstånd och som går emot den offentliga politiken. Transparens är snarare undantag än regel. Centrala intressenter, särskilt arbetstagare, konsumenter och t.o.m. parlamentariker, har marginaliserats. I många fall har chefer för allmännyttiga bolag anklagats för att sätta sina egna intressen i främsta rummet och sträva mot det grönare gräset i privatiserade bolag. Dessa skandaler har exponerat giriga direktörer som gör enorma personliga vinster genom korrupt praxis och bokföringsbedrägeri utan adekvat tillsyn från myndigheterna.

För våra medlemsförbund inom elsektorer som genomgår denna typ av omdaning behöver vi analysera den konkreta verkligheten i de olika länderna och få svar på en rad viktiga frågor, exempelvis: Vem ligger bakom reformen? Vilka politiska intressen handlar det om? Vilken roll spelar Världsbanken och Internationella valutafonden? Hur kommer sociala och miljömässiga frågor att hanteras?

I en stor kampanj mot korruptionen inom oljeindustrin lanserade den kända internationella finansiären och filantropen George Soros ett upprop riktat till regeringar världen över där han framförde tanken att transnationella utvinningsföretag ska "publicera vad ni betalar". Tillsammans med en koalition av över 30 NGO kräver han att olje-, gas- och gruvbolag ska publicera nettoskatter, avgifter, royalties och andra utgifter för att få noteras på internationella börser och finansmarknader. Tanken att bolagen frivilligt ska avslöja information har hittills visat sig vara alltför optimistisk eftersom bolagen är rädda att skrupulösa konkurrenter ska dra nytta av informationen.

Kampanjen pläderar för att lagbestämmelser om obligatorisk redovisning ska införas så att medborgare i utvecklingsländer kan kräva att regeringarna redogör för förvaltningen av intäkterna från landets naturresurser. I koalitionen ingår bl.a. Amnesty International, CAFOD, Christian Aid, Jordens Vänner, Global Witness, Oxfam, Rädda barnen och Transparency International.

4.5 Fallstudie: Enron – avregleringsmästarens uppgång och fall

Detta företag betraktas som mästaren inom en avreglerad amerikansk energiindustri. Enron var en gång USAs sjunde största företag med verksamhet i fyrtio länder. Till helt nyligen var det värt ca 70 miljarder dollar enligt bokföringen. Med hjälp av sina mycket starka kopplingar till framstående politiker, förändrade företaget det en gång tätt sammanvävda, reglerade amerikanska elgrossistsystemet till ett system där leverantörerna inte längre ansvarar för att trygga elförsörjningen.

Enrons globala kollaps var resultatet av en kombination av osminkade vinstambitioner, ett överdrivet beroende av energihandel, den energikris som uppstod i Kalifornien förra året samt de högsta chefernas bokföringsmygel och andra oegentligheter. Wall Street utdömde ett hårt straff och nedvärderade aktiestocken så kraftigt att bolaget tvingades lämna in den största konkursansökan som någonsin ingivits i USA. I samband med detta exponerades också medbrottslingen Arthur Anderson, som bötfälldes för korrupt affärspraxis.

Beväpnat med strax över 7 miljarder skattedollar från Världsbanken och OPIC (Overseas Private Investment Corporation) anslöt sig Enron till privatiseringsbrigaden och marscherade in i utvecklingsländers energisektorer. Enrons kollaps och den kaliforniska elkrisen har lett till att fattiga länder som Indien och Moçambique omvärderar och beräknar priset som konsumenterna i slutänden kan få betala för företagets och dess beslutsfattares synder. Detta pris kan bli mycket högt. De värst drabbade är arbetarna som, uppmuntrade av företagets chefer, investerade sina livs- och pensionsbesparingar i företagets aktier. De chefer som sålde sina aktier lämnade företaget med miljontals dollar i fickorna.

Effekten av detta och den kaliforniska energikrisen har redan lett till allvarliga frågor kring den politiska, sociala och ekonomiska logiken i marknadsvänliga avregleringsstrategier för varor och tjänster som har en avgörande betydelse för befolkningens livskvalitet. Många företag som är verksamma på den kaliforniska energimarknaden är multinationella bolag

som genomdrivar samma dagordning i andra länder. På plussidan finns dock det faktum att många delstater i USA håller fast vid offentlig kontroll av elindustrin.

Enron-skandalen har för energiarbetarnas del inneburit att de har stärkts i sin beslutsamhet att stoppa en snabb avreglering och privatisering i de egna länderna.

5 GLOBAL BOLAGSKONSOLIDERING

Transnationella samgåenden och förvärv kvarstår som ett stående inslag i industrin, som "drivs" av en intensiv konkurrens om kontrollen över världens fyndigheter av fossila bränslen och marknadsandelar. Multinationella bolag tar över f.d. statliga, strategiska tillgångar och planerar sina produktions- och distributionskedjor i global skala. De inför globala konvergensstrategier som kombinerar olja, gas, elkraft, förnybara energikällor, kol och energitjänster, och blir därigenom fullskaliga globala energikonglomerat som opererar och investerar i alla delar av världen. Pådrivna av den ökande konkurrensen omstrukturerar företagen sina organisationer, rationaliserar verksamheten, skär ned kostnaderna, avskedar arbetstagare och lägger ut alla andra verksamheter än s.k. kärnverksamheter på entreprenad.

5.1 När storleken spelar roll – driften att växa

Industrianalytiker hävdar att definitionen av ett energibolag snabbt förändras. För femtio år sedan var det ett kolbolag, för 20 år sedan ett oljebolag, nu är det ett olje- och gasbolag, och om tio år kommer det att vara ett gas- och elbolag.

Idag omsätter energiindustrin ca 2 biljoner om året. Oljeindustrin dominerades under decennier av sju stora koncerner – "de sju systrarna" men har nu genomgått en massiv konsolidering sedan BP i augusti 1998 inledde vägen av samgåenden mellan superjättar. Tätt efter BP-Amoco-affären följde samgåendet mellan Exxon och Mobil, mellan BP Amoco och Arco samt mellan TotalFinaElf och Elf Aquitaine. Tillsammans är dessa affärer värda en kvarts biljon dollar och den andel av börsvärdet som innehas av de fyra största aktörerna (ExxonMobil, Royal Dutch/Shell, BP, TotalFinaElf) ökade med nästan hälften. De tre superjättarna ExxonMobil, Shell och BP säljer tillsammans för ett belopp som är större än den inhemska bruttoprodukt som Indiens 1 miljard invånare åstadkommer.

Samgåendet mellan Conoco och Phillips skapade nyligen det största raffinaderiföretaget i USA och det tredje största amerikanska energibolaget. Globalt sett är företaget det sjätte största offentligägda energibolaget baserat på kolväteresurser och kolväteproduktion. Det är världens femte största raffinaderibolag och delar ställningen som halvsuperjätte med TexacoChevron.

De fyra största bolagens andel av oljeindustrins börsvärde steg från 46 % i juli 1998 till 65 % (880 miljarder dollar) efter TotalFinaElf-affären år 2000. De tio största bolagen ökade sin marknadsandel från 72 % av oljemarknaden till 84 % (1,2 biljoner dollar). De femton största, dvs. nästan alla världens offentligägda integrerade jättar, stod för nästan 90 % av marknadsvärdet.

Driften att gå samman beror på de stigande kostnaderna för prospektering i kombination med de låga råvarupriserna. De vanligaste skälen till den senaste tidens många samgåenden och förvärv är enligt oljebolagen att man måste bli effektivare för att möta den ökande konkurrensen, eller att man behöver höja aktiernas värde. De stigande kostnaderna för prospektering har minskat vinsterna för såväl oljejättar som oljedvärgar. Behovet att

skära ned kostnaderna fortsatte att driva fram samgåenden och förvärv under 2001. Institutionella aktieägare kräver bättre avkastning och bolagen värderas inte efter hur stora de är (per produktionsvolym eller storlek) utan efter vilken vinst de ger sina aktieägare.

Dessa strategiska samgåenden, förvärv och uppköp av tillgångar har tillsammans med andra faktorer givit bolagen den kritiska massan för att växa och gjort det möjligt för dem att göra sig av med andra tillgångar än "kärntillgångar" för att istället exploatera energi- och gruvmarknader i utveckling. Samtidigt har kraftbolagen aktivt sökt samarbetsparter för att exploatera möjligheter som skapas genom privatisering, liberalisering och avreglering i sektorn.

Eftersom kostnadsbesparingar nu ligger högst upp på prioriteringslistan är fler samgåenden och förvärv att förvänta inom oljeindustrin. Samgående företag kan mjölka varandras tillgångsportföljer och synergier gör det möjligt för dem att klara av eventuell instabilitet i olje- och produktpriser under kommande år.

Shell tillkännagav nyligen att det under kommande år ska börja investera miljarder dollar i elkraftindustrin, eftersom den erbjuder goda vinstutsikter. Ett traditionellt olje- och gasbolag som Shell expanderar in i USAs elsektor. Electricité de France, världens största elkoncern, handlar nu med gas, om än utanför Frankrike. Centrica, Storbritanniens ledande bolag inom energi och tjänster till hushåll, lanserar sin multiproduktstrategi hos europeiska hushåll med en första investering i Belgien.

Handel med gas och el, och prisspridningen däremellan, har blivit nödvändig för att företagen ska kunna hantera obalansen mellan tillgång och efterfrågan och den prisinstabilitet som har följt med liberaliseringen. Det handlar dessutom om jätteaffärer. I bl.a. olje-, gas- och kolsektorerna har Världsbanken ensam pumpat in ca 27 miljarder dollar för att finansiera projekt som drivs av några av världens största energibolag. Shell, BP-AMOCO, Halliburton, ChevronTexaco och ExxonMobil tillhör de femton största energibolag som har fått finansiering för privatisering, aktiekapital, prospektering, pipelineprojekt och andra projekt som syftar till att utveckla infrastrukturen. Av de 20 största koncerner som har fått pengar till energiprojekt har 14 huvudkontor i USA, Världsbankens största enskilda investerare.

"Energi är den största branschen i världen idag. Det finns helt enkelt ingen annan industri som ens kan tänka på att konkurrera."

Lee Raymond, ordförande för ExxonMobil

5.2 Fallstudie: Återuppfinna BP – bortom British Petroleum

British Petroleum Company är nu bara BP. Det är en kommersiell och ekonomisk realitet att Storbritannien inte längre är huvudfokus för BPs investeringar, och Nordsjön är inte heller den största källan till vinst. BPs huvudkontor ligger i London. De flesta av bolagets direktörer är brittiska medborgare och dess VD adlades nyligen till Lord Browne of Madingley.

Enligt Alexander's Oil and Gas Connection representerar Storbritannien endast 19 miljarder dollar, eller en femtedel av det arbetande kapitalet, i termer av investerat kapital. USA står för 44 miljarder dollar och utvecklingen i den riktningen fortsätter. Förra året fick Storbritannien mindre än 15 % av nyinvesteringarna medan USA fick 44 % och Asien, Afrika och Latinamerika 29 %.

Sett ur vinstperspektivet är siffrorna ännu mer slående. Produktionen av olja och gas från Nordsjön och raffinering av bensen för försäljning till brittiska konsumenter inbringade BP en rörelsevinst på 2,7 miljarder dollar förra året. Det är en miljard mindre än året dessförinnan och bara 17 % av BPs totala rörelsevinst på 16 miljarder dollar. USA stod för 7 miljarder dollar i vinst eller 44 % av totalen. Helt klart använder BP mer och pengar utomlands och mindre hemma, och om vi ser till de faktorer som gör ett företag till företag är BP ett amerikanskt oljebolag.

Så har det inte alltid varit. För ett decennium sedan var BP inte "den smartaste av de sju systrarna". Analytiker avfärdade bolaget som ett oljebolag beroende av endast två källor. BP tjänade sina pengar på att ta upp olja i Forties, det enorma oljefältet i Nordsjön, och i Prudhoe Bay i Alaska. BP var svagt på den amerikanska raffinering- och försäljningsmarknaden och svagt inom gas. Det hade få långsiktiga möjligheter i nya oljeprovinser i Asien och Afrika. Från 1989 transformerades BP på två år genom förvärv. Övertagandet av Amoco, en affär som på den tiden representerade världens största industriella samgående, gav BP en stark ställning på den amerikanska gasmarknaden och innebar att bolagets amerikanska förädlingsverksamhet expanderade kraftigt.

Amoco förde också med sig en stor andel i Atlantic LNG, det trinidadiska LNG-projektet, som nu expanderar snabbt och utgör en hörnsten i BPs tillväxt på utvinningsmarknader under de närmaste åren. Det andra amerikanska förvärvet, Atlantic Richfield, ökade BPs dominans i Alaska och gav det Arcos bensinförsäljningskedja i Kalifornien, den del som BP saknade i sin amerikanska förädlingsverksamhet.

Arco förde med sig Tangguh, ett enormt gasprojekt i Indonesien, och gav BP ett första fotfäste på den växande asiatiska LNG-marknaden. Bolaget har investerat kraftigt i Azerbajdzjan och betalat för en andel i Angolas lukrativa offshore-olja, men har inte skaffat någon maktbas i utvecklingsländerna, som Shell har gjort i Nigeria och Malaysia eller som motsvarar TotalFinaElfs ställning i Mellanöstern.

BPs senaste framstöt är riktad mot Ryssland, ett land som har blivit en nagel i ögat på OPEC och där lord Browne tror att en mer investeringsvänlig kultur håller på att utvecklas. Detta initiativ följde efter terrordåden den 11 september och gav i praktiken BP kontrollen över Sidanco, ett stort ryskt oljebolag.

BP kanske inte är starkare knutet till västerländska värderingar än andra oljebolag är, men bolaget framhäver dem tydligare genom att förespråka miljöfrågor och vara på väg "Beyond Petroleum".

6. HÅLLBAR UTVECKLING – DET NYA MODEORDET

6.1 FNs toppmöte för hållbar utveckling

Toppmötet, som var en av FNs största sammankomster någonsin, erkände vikten av dels en brett förankrad delaktighet i utformningen av politiken, dels respekten för de sociala parternas oberoende och viktiga roller i strävan mot en hållbarare planet. Den av regeringscheferna antagna slutdeklarationen, som ingick i den mest betydande anklagelseakten mot strukturen i världens multilaterala institutioner, efterlyste "effektivare, mer demokratiska och ansvarstagande institutioner" för genomförandet av Agenda 21, FNs utvecklingsmål från millennietoppmötet och handlingsplanen från Johannesburg.

Genomförandeprocessen måste vara inkluderande och övervakas med regelbundna intervall.

Delegaterna bekräftade också på nytt sin trohet mot FN-stadgan och sitt stöd för den ledande roll som FN, i egenskap av den mest universella och representativa organisationen i världen, har i arbetet med att främja hållbar utveckling.

Toppmötet i Johannesburg uppmanade FNs medlemsstater att samarbeta och anstränga sig hårdare för att förbättra tillgången till tillförlitliga och billiga energitjänster i sin strävan att nå utvecklingsmålen för millenniet, däribland målet att till år 2015 halvera andelen fattiga. Sammanfattningsvis skulle detta omfatta åtgärder på alla nivåer för att:

- (a) Förbättra tillgången till tillförlitliga, billiga, ekonomiskt försvarbara, för samhället acceptabla och för miljön sunda energitjänster och resurser på basis av nationella förhållanden och omständigheter.
- (b) Förbättra tillgången till moderna biomassatekniker samt resurser och förråd av vedbränsle i landbygdsområden där sådana metoder är hållbara.
- (c) Stödja övergången till renare utnyttjande av flytande och gasformiga fossila bränslen, där sådana bedöms vara miljövänligare, mer kostnadseffektiva och acceptabla för samhället.
- (d) Utveckla nationella energipolitiska riktlinjer och regelverk som gör det lättare att skapa de nödvändiga ekonomiska, sociala och institutionella förhållanden som krävs inom energisektorn för att förbättra tillgången till tillförlitliga, billiga, ekonomiskt försvarbara, för samhället acceptabla och för miljön sunda energitjänster.
- (e) Utvidga det internationella och regionala samarbetet för att förbättra tillgången till energitjänster.
- (f) Med ekonomiskt och tekniskt bistånd från de utvecklade länderna, inklusive genom partnerskap mellan bolag inom den offentliga respektive den privata sektorn, hjälpa de fattiga att få tillgång till energitjänster.

6.2 Energi och miljö

Kyotoprotokollet, FNs toppmöte för hållbar utveckling och de ständiga påtryckningarna från de globala miljörelserna har medfört att energiindustrin idag bevakas hårdare än någonsin i syftet att få fram miljövänligare energi. Protokollet, som utarbetades 1997 i Japan, bygger vidare på FNs ramkonvention om klimatförändringar från världstoppmötet i Brasilien 1992.

Protokollet måste ratificeras av de länder som 1990 stod för minst 55 % av världens kolutsläpp. Hittills har cirka 178 länder undertecknat fördraget, däribland alla stora industrialiserade länder, utom USA. Senast ratificerades det av Canada och Ryssland och därmed har tillräckligt många länder antagit protokollet för att det ska vara verkställbart.

De växthusrelaterade effekternas art och svårighetsgrad, liksom medvetenheten därom, varierar avsevärt från land till land. Detta innebär att varje land måste vidta åtgärder med utgångspunkt från de egna behoven och de tre hörnstenarna i en hållbar utveckling, dvs. samhälle, ekonomi och miljö.

När fördraget träder i kraft år 2008 måste alla signatärstater uppfylla målen för minskade utsläpp. I fördraget ingår också ett komplext system som gör det möjligt för vissa länder att köpa utsläppsrättigheter från andra länder. Ett land kan exempelvis köpa rättigheter att

släppa ut kol från ett annat som inte släpper ut något kol alls. Därmed har fröet sått till en ny industri, nämligen handel med föroreningar.

6.3 Energi och minskad fattigdom

Utvecklingsländer behöver energi till utbildning, hälso- och sjukvård och uppbyggnaden av nya industrier. En tryggad energiförsörjning handlar också om att överhuvudtaget ha tillgång till energi. Och tillgång betyder rättvisa, eftersom energi är absolut nödvändig för människans överlevnad. De rikaste 20 % i världen förbrukar 75 % av energiproduktionen, medan de fattigaste 20 % förbrukar mindre än 3 %. Cirka en tredjedel av världens befolkning saknar tillgång till elektricitet och är tvungna att tillgodose sina energibehov med ved, restprodukter från jordbruket och gödsel. Enligt FN dör cirka 2,5 miljoner kvinnor och barn varje år i akuta luftvägsinfektioner till följd av luftföroreningar från traditionella spisar.

Det första tecknet på en höjd levnadsstandard är tillgång till el. Till att börja med kanske elektriciteten endast används till belysning, men inom kort behövs också elektricitet till hushållsapparater och industrimaskiner av alla slag. När levnadsstandarden stiger och tillgången på ved minskar, kommer dessa utvecklingsekonomier ofrånkomligen att övergå till elektricitet, gas och andra bränslen för matlagning, kylning och uppvärmning.

I takt med att jordens befolkning växer och levnadsstandarden höjs i utvecklingsländerna, ökar också den internationella efterfrågan på energi. Energitjänster behövs för att skapa jobb, bygga upp industrier och transportsystem och förbättra samhällenas tillgång till vatten och hälso- och sjukvård. Uppbyggnaden av infrastrukturen (vägar, järnvägar, hamnar osv.) är ett centralt inslag i den ekonomiska utvecklingsprocessen. Städernas tillväxt kräver stål och cement, som är energiintensiva material och som medför att energiförbrukningen ökar snabbt under industrialiseringsprocessens tidiga skeden.

Ökad elektrifiering skulle gynna de fattiga människorna i utvecklingsländerna genom att de skulle få bättre tillgång till belysning, utbildning, hälso- och sjukvård och telekommunikationer. Men eftersom låginkomst samhällen tenderar att begränsa sin elförbrukning till basbehoven, är det inte sannolikt att en utökad elektrifiering skulle medföra någon signifikant minskning av efterfrågan på ved under nästkommande 30-årsperiod. Om inte regeringarna tar krafttag och genomför en internationell samordning för att hjälpa dessa länder att bygga ut elproduktionen, kommer ett oerhört stort antal människor fortfarande att sakna tillgång till elektricitet vid denna periods utgång.

7. GENOMFÖRA EN FACKLIG DAGORDNING

7.1 Mot hållbara industrier

"Vi är inte en NGO. Vi är en facklig federation som representerar medlemmar med ett egenintresse i industrins framtid. Det är viktigt att den fackliga rörelsen främjar sina industrier till fromma för den stora massan. Vi kommer emellertid inte att försvara det oförsvarbara."

Fred Higgs, ICEMs generalsekreterare

De industrier som ICEM organiserar spänner över den sociala, den ekonomiska och den miljömässiga dimensionen av hållbar utveckling. När vi utarbetar en dagordning för vårt samarbete med industrier och regeringar, är det på sin plats att vi stannar upp och ser tillbaka på den resolution om hållbar utveckling och rättvis omställning som antogs av 1999

års världskongress i Durban, Sydafrika. Denna resolution stakar ut en bred strategi för ICEM och vi måste genomföra den tillsammans med våra medlemmar på gräsrotsnivå samtidigt som vi interagerar med nyckelaktörer på global nivå

Kongressen beslutade bl.a. följande:

- Att vi tillsammans med medlemsförbunden ska utarbeta och främja strategier för en "rättvis omställning" som tillvaratar arbetarnas och deras familjers behov på vägen mot en mer hållbar utveckling, i synnerhet vid storskalig omställning från gamla till modernare och miljövänligare tekniker.
- Att vi ska fortsätta att hävda den internationella aspekten av en "Rättvis omställning" och en hållbar utveckling och i synnerhet stödja utvecklingsländernas och övergångsekonomiernas arbetare och deras familjer.
- Att vi ska utvidga vårt arbete med de stora bolagen, i synnerhet vad gäller utarbetandet, tillämpningen och övervakningen av globala avtal som syftar till att säkerställa att dessa bolag – oavsett var de är verksamma – bedriver sin verksamhet i enlighet med högsta möjliga normer för hälso- och sjukvård, säkerhet och miljö.
- Att vi ska söka innovativa vägar att förstärka ICEMs och dess medlemsförbunds profilering och genomslagskraft i den pågående debatten och beslutsfattandet om en hållbar utveckling.
- Att vi ska fortsätta att utveckla kontakter och strategiska allianser med medborgargrupper för att stärka en hållbar utvecklingsprocess.

Vår uppgift att tillvarata arbetstagarnas intressen i de industrier som ICEM organiserar och i de samhällen där våra medlemmar arbetar och lever, innebär att vi löpande måste definiera, främja och utveckla begreppen hållbar utveckling och hållbara samhällen ur ett arbetarperspektiv.

För att kunna integrera miljöhänsyn och ekonomiska och sociala aspekter i beslutsfattandet måste vi utnyttja så många kunskapsområden och så många källor till mänsklig kunskap som möjligt. ICEM anser att en trovärdig och hållbar politik endast kan uppnås genom att vi når konsensus och integrerar dessa utmaningar och frågor på ett sådant sätt att det skapas en balans mellan hållbarhetens tre hörnstenar, dvs. miljö, ekonomi och samhälle.

Ett hållbart samhälle är följaktligen ett samhälle som kännetecknas av att

- de samhälliga kostnaderna och fördelar delas rättvist mellan samhällen och regioner
- social dumpning och förflyttning av produktionen minimeras
- bolagens beslutsfattare inser att aktieägarna inte är de enda intressenterna
- bolagen och de rika lämnar direkta bidrag till uppbyggnad och underhåll av samhällets sociala struktur
- det finns program som skyddar dem som påverkas negativt av ekonomisk och miljömässig förändring
- sociala planer införs för att dämpa effekterna av industriens nedskalning.

Arbetarrörelsens huvuduppgift är att förbättra livskvaliteten för de arbetande människorna och deras familjer, inte bara på arbetsplatserna utan också i hemmen och i samhällena där de lever och verkar. Det är den fackliga rörelsens uppgift att föra de sociala behovens talan – som den har gjort så många gånger tidigare. Fackföreningsrörelsen anser att en förutsättning för att man ska kunna nå social hållbarhet är att man tar vederbörlig hänsyn till alla de faktorer som gör mänskliga samhällen acceptabla och som gör det möjligt att leva ett fullödigt liv. Den sociala komponenten i en hållbar utveckling är lika nödvändig som miljöskydd och ekonomisk tillväxt, och fokuserar på några av de saker som människor värdesätter mest, dvs. anständigt arbete och bättre livskvalitet för alla.

Både Världsbanken och ILO har erkänt att de socioekonomiska kostnaderna för omställningen, särskilt inom gruvsektorn, huvudsakligen betalas av arbetarna och de samhällen som är beroende av dessa industrier. Därför måste man fråga sig vem som betalar för omställningen till hållbarhet och vem som gynnas av den. Facket kan inte främja en förändringsprocess som utestänger arbetare, en process som inte effektivt och uttryckligen tar itu med frågor som rör anställningstryggheten eller en omställning som för fackets medlemmar innebär en övergång till låga inkomster, utan trygghet och facklig organisering.

Fackets medlemmar sympatiserar med miljöaktivisternas sak, men de är också beroende av sina arbeten. Om miljöförändringar framtvingas i frånvaro av överenskommelser dem emellan, kommer arbetarna och deras fack oundvikligen att hamna i motsatsställning till miljöaktivisterna i debatten om miljöförändring. Arbetarna kommer inte att ha något val. Om man inte enas om ett adekvat omställningsprogram, är det mycket troligt att arbetare och samhällen kommer att tala om hållbarheten i termer av jobb kontra miljön, snarare än jobb och miljön.

Mot bakgrund av detta mål beslutades att ICEM ska delta i två viktiga initiativ som har flera intressenter och som berör två av de största branscherna inom vårt organisationsområde, nämligen gruvindustrin och energisektorn.

Det första initiativet är projektet Mining, Minerals and Sustainable Development, som sponsras av World Business Council for Sustainable Development's Global Mining Initiative, ett konsortium av de stora gruvbolagen. ICEM inbjöds att ingå i sponsorgruppen och garantigruppen och tackade ja till detta. Våra största medlemsförbund inbjöds att delta i de regionala MMSD-strukturerna. Efter två års intensivt arbete presenterade man för ett par månader sedan en rapport med titeln "Breaking New Ground" vid ett möte med globala intressenter i Canada. Rapporten innehåller flera viktiga rekommendationer och åtgärder som intressenterna måste genomföra både individuellt och kollektivt som del av en ny framryckning för gruvindustrin och metaller.

Det andra initiativet var Extractive Industries Review (EIR), en samrådsprocess som Världsbankgruppen (WBG) har tagit initiativ till i syfte att granska sin framtida roll inom utvinningsindustrierna (olja, gas och gruvdrift). Världsbanken anser att dessa industrier kan lämna ett "bidrag till hållbar utveckling och minskad fattigdom" i bankens klientländer. Med tanke på den allt större oro som det civila samhället har givit uttryck för, liksom de förändringar som har stått i fokus för både Världsbankens och industriernas verksamhet, ansåg Världsbankgruppens högsta ledning att det finns ett trängande behov av att granska Världsbankens roll i utvinningsindustrierna. En rapport kommer att läggas fram vid Världsbankens styrelsemöte under andra halvåret 2003.

Båda projekten hade toppmötet i Johannesburg i tankarna. Båda gick ut på att genom utredningar finna politiska alternativ. Båda var konsultativa till sin art och båda präglades av principerna om transparens, inklusion, självständighet (visavi sponsorerna) och att de skulle ha ett värde för deltagarna.

Dessa projekt fyller inget självändamål utan ingår i en större, löpande förändringsprocess. Våra industrier kommer fortsatt att befinna sig i strålkastarljuset på nationell och global nivå, helt enkelt därför att de är mycket synliga och påverkar sin omgivning i hög grad. Som en av de stora fackliga organisationerna inom dessa sektorer är det vår uppgift att formulera och kämpa för en radikalt annorlunda väg framåt. Om vi lyckas med det har vi fyllt vår funktion att omforma dessa industrier så att de kommer att bidra till en långsiktigt hållbar utveckling och minskad fattigdom i en värld som kännetecknas av stora

förmogenhetsskillnader, sociala omvälvningar, massarbetslöshet, undersysselsättning och exempellös fattigdom.

7.2 Mänskliga och fackliga rättigheter – en hörnsten i hållbar utveckling

Miniminormer är vanligtvis grunden för uppbyggnad av samhällen, organisationer och bolag och för förbättring av befolkningens livskvalitet på arbetet och i samhället. ICEM anser att arbetsnormer inte är ett hinder utan en förutsättning för en bred, balanserad och hållbar social och ekonomisk utveckling. Ett globaliserat världshandelssystem innebär att möjligheterna att driva affärsverksamhet är bättre än någonsin tidigare och vi får ständiga påminnelser om fördelarna. Mot bakgrund av globaliseringens allt mer negativa verkningar på arbetare och samhällen är det dock inte underligt att trycket ökar på att globala bolag ska respektera de mänskliga och fackliga rättigheterna.

Det finns redan flera instrument som kan användas till att främja och skydda de mänskliga och fackliga rättigheterna på arbetsplatser och i bolag, på nationell och internationell nivå. För att kunna genomdriva dessa principer krävs emellertid ett frivilligt engagemang, och för att frivilligtanken ska fungera måste bolagen ha känsla för värderingar och "välgörenhet". Frivilligtanken betraktas som "en mjuk lag" eftersom det inte finns några egentliga straff om man bryter mot denna den.

På global nivå bygger uppförandekoder och internationellt avtalade konventioner på frivillighet, och stater och bolag måste själva se till att de följer dem. Stater och bolag har obetydligt eller inget juridiskt ansvar för att efterleva internationellt avtalade normer. Men internationella lagar är inte statiska.

Inom det internationella samfundet är det allt fler som anser att det inte räcker med enbart frivilliga initiativ. Under de senaste 50 åren har FN och dess organ, t.ex. ILO, utarbetat många internationella regler för att skydda de mänskliga rättigheterna. Även om dessa regler huvudsakligen behandlar staternas skyldigheter, ger de en fast grundval för en utvidgning av bolagens internationella skyldigheter. Staternas främsta uppgift är att skydda de mänskliga rättigheterna och således även att se till att den privata sektorn inte gör sig skyldig till brott mot de mänskliga rättigheterna. Likaledes kan internationella lagar ålägga bolag direkt skyldighet att lyda dessa regler om stater inte kan eller vill göra det.

Fackförbund och det civila samhället måste oförtröttligt kämpa för dessa principer. Det finns flera sätt att göra detta. Ett färskt exempel är den nyligen publicerade världskartan över länder där multinationella bolag samexisterar med regimer som kränker de mänskliga rättigheterna. Denna publikation av Amnesty International och Prince of Wales International Business Leaders Forum, som är den första i sitt slag, ingår i en kampanj för etiska instrument som kan användas till att pressa bolag att väga in de mänskliga rättigheterna i sina kommersiella beslut. Rapporten innehåller uppgifter om 35 länder där kränkningar i form av allt från mord och tortyr till barnarbete och tvångsarbete inte har hindrat 129 bolag, varav många brittiska, från att investera.

ICEM kommer aktivt att anordna och delta i debatter och politiska diskussioner i syfte att utveckla mekanismer för att världen över driva igenom de mänskliga rättigheterna i allmänhet och de fackliga rättigheterna i synnerhet, både på frivillig väg och med juridiskt bindande medel.

7.3 ILOs kärnkonventioner

Genom sin unika trepartsstruktur har ILO utarbetat normer och mål för nationer som även ger regeringar, företag och facket metoder att genomdriva dem. Minimikriterierna för mänsklig värdighet och respekt för de mänskliga rättigheterna finns samlade i ILOs (Internationella arbetsorganisationen) kärnkonventioner (ibland kallade ILOs grundläggande konventioner.)

ILOs styrande organ har identifierat åtta ILO-konventioner som är grundläggande för den arbetande befolkningens rättigheter. De är avsedda att tillämpas på alla arbetare, oavsett om de arbetar i utvecklade länder eller utvecklingsländer. Alla övriga rättigheter i arbetslivet anses bygga på dessa grundläggande rättigheter eftersom de tillhandahåller verktygen för att skapa förhållanden som ger arbetare möjlighet att sträva efter bättre personliga och kollektiva arbetsvillkor.

Föreningsfrihet

- Konventionen om föreningsfrihet och skydd för organisationsrätten, 1948 (nr 87)
- Konventionen om organisationsrätten och den kollektiva förhandlingsrätten, 1949 (nr 98)

Avskaffande av tvångsarbete

- Konventionen om tvångsarbete, 1930 (nr 29)
- Konventionen om avskaffande av tvångsarbete, 1957 (nr 105)

Jämlikhet

- Konventionen om diskriminering (anställning och yrkesutövning), 1958 (nr 111)
- Konventionen om lika lön, 1951 (nr 100)

Avskaffande av barnarbete

- Konventionen om minimiålder, 1973 (nr 138)
- Konventionen om förbud mot de värsta formerna av barnarbete, 1999 (nr 182)

Utöver ovannämnda konventioner har ILO också antagit en deklaration med kraftfullare rättslig verkan, nämligen trepartsdeklarationen om principer för multinationella bolag och socialpolitik. Denna deklaration är bara det ena av två internationella fördrag som gör det möjligt att direkt undersöka i vilken grad bolagen respekterar dessa rättigheter. Det andra fördraget är OECDs riktlinjer för multinationella bolag.

7.4 Global Compact – ett initiativ från FNs generalsekreterare

1999 lanserade FNs generalsekreterare, Kofi Annan, nio principer som han kallade "Global Compact" och som han uppmanade företag världen över att ansluta sig till. Initiativet bygger på den uppfattningen att företag utgör det främsta instrumentet för såväl ekonomisk tillväxt som miljömässig och social förändring.

Global Compact är ett frivilligt initiativ. Det är inte en uppförandekod i vanlig bemärkelse eftersom det inte finns någon mekanism för att övervaka efterlevnaden. De enda skyldigheterna är de förpliktelser som bolagen ålägger sig själva och plikten att rapportera sina framsteg till generalsekreterare Annans kontor. Initiativet är tänkt att fungera som ett forum för lärande och bästa metoder.

Många FN-organ kan bidra till att stärka Global Compact. Tanken är emellertid att det i första hand ska vara företagen själva som agerar. Syftet med Global Compact är att i en globaliserad ekonomi säkerställa respekten för miljön och för fackliga och mänskliga rättigheter. Initiativet bygger på sammanlagt nio principer:

Två principer om mänskliga rättigheter:

- Stödja och respektera skydd för internationella mänskliga rättigheter inom den sfär företaget kan påverka.
- Försäkra sig om att det egna företaget inte är delaktigt i brott mot mänskliga rättigheter.

Fyra principer om arbete:

- Föreningsfrihet (rätten att organisera sig) och rätten till kollektivförhandlingar.
- Avskaffande av alla former av tvångsarbete.
- Faktiskt avskaffande av barnarbete.
- Avskaffande av diskriminering vad gäller anställning och yrkesutövning.

Tre principer om miljön:

- Stödja försiktighetsprinciper vad gäller miljörisker.
- Ta initiativ för att främja större miljömässigt ansvarstagande.
- Uppmuntra utveckling och spridning av miljövänlig teknik.

FNs generalsekreterare har uppmanat alla globala intressenter att ansluta sig till initiativet och tillämpa det. Han har också påpekat att detta kommer att kräva att både företagsledningarna och fackföreningarna engagerar sig aktivt. ICEM har accepterat en inbjudan att ingå i generalsekreterarens rådgivande kommitté och kommer i detta sammanhang att representeras av generalsekreterare Fred Higgs. Vi anser att det bästa sättet att genomföra Global Compact är globala avtal mellan fack och arbetsgivare, som ger frivilliga initiativ substans och trovärdighet.

Global Compact inbjuder dessutom företagen att lämna direkta penningbidrag och att bidra med personal som ska arbeta för FN som "ambassadörer för utveckling med ansvar". Denna nobla idé lägger ett tungt ansvar på företagen, som förutsätts agera på detta sätt utan att utnyttja de därmed följande möjligheterna att i kampen för marknadsandelar skaffa sig en orättvis konkurrensfördel gentemot lokala firmor.

Fackföreningsrörelsen anser att ett åtagande att verka för principerna för de mänskliga och fackliga rättigheterna i Global Compact kommer att bidra till att världen går mot social hållbarhet. Av den första omgången rapporter som inkommit framgår det emellertid att inget av bolagen följde riktlinjerna för rapportering enligt vilka bolagen måste redogöra för hur de har följt dessa 9 principer och även styrka sina uppgifter med faktiska fallstudier. Av intresse för ICEM är att Bayer, BASF, BP, Du Pont, Indian Oil Corporation, Novartis, Placer Dome och Statoil har skickat in rapporter. Om FN förklarar detta med att de "bara har nybörjarproblem och att detta är en löpande process", borde vi kanske i nästa runda kontrollera deras rapporter och bedöma deras kvalitet och riktighet.

8. SYSSLESÄTTNING OCH ARBETSMARKNADSRELATIONER

8.1 Kampen för bra arbeten

Miljontals människor i hela världen är för sitt uppehälle beroende av industrierna för energiutvinning, energiproduktion och energitjänster. Enligt ILO genereras för varje jobb i energiindustrin upp till fyra indirekta arbetstillfällen i sekundärindustrier för produktion eller mervärdestjänster. Sannolikt kommer strukturomvandlingarna att fortsätta i olje- och gasindustrierna och påverka många aspekter i sektorn, däribland relationerna mellan arbetsmarknadens parter. Erfarenheter tyder på att dessa relationer kommer att bli mer komplicerade.

Arbetare som omfattas av kollektivförhandlingar har ofta bättre arbets- och pensionsvillkor. Oljearbetare har i de flesta länder relativt sett högre lön än sina landsmän. Men det finns också löneskillnader mellan arbetare som utför samma arbete i samma företag.

Effekterna av förändringar i olje- och gasindustrin påverkar direkt sysselsättningen och trenderna för fackligt medlemskap. Fackföreningsrörelsens totala medlemsbas har försvagats. Slimning av företag leder inte till att jobben bevaras och att ny arbetskraft efterfrågas. Nya sätt att organisera arbetet, som omdefinierar föreställningen om vad som är "kärnverksamhet", har istället medfört att traditionella kvalitetsjobb i energiindustrin har försvunnit. När sådana jobb försvinner, kommer färre att omfattas av befintliga kollektivavtal mellan fack och arbetsgivare. Dessutom har det i hela världen skapats en ny generation av fackligt organiserade legoarbetare i syfte att sänka lönekostnaderna. De flesta av dessa arbetare är inte skyddade av arbetslagstiftning, säkerhetslagstiftning och befintliga kollektivavtal, även om det finns undantag.

En annan mycket viktig fråga för våra medlemmar är utbildningsprogram och deras effekter på anställningstryggheten, rörligheten på arbetsmarknaden, produktiviteten och karriärvägar inom företaget och i hela industrin. Ny teknik och nya arbetsmetoder skapar nya utmaningar för företag och stater, som måste se till att det befintliga kunnandet uppgraderas och att nykomlingar på arbetsmarknaden får rätt färdigheter.

I en undersökning som gjorts bland våra medlemsförbund inom energiindustrierna ombads de svarande att uppge dagordningens högst prioriterade punkter och de frågor som för närvarande ligger medlemmarna närmast om hjärtat. Nedan följer en sammanfattning:

- Kampen mot ensidig omstrukturering av industrin, däribland privatisering, samt medbestämmanderätt och erkännande av värdet av arbetstagarnas medverkan i beslutsfattandet på företagsnivå.
- Kampen för arbetares grundläggande rättigheter, bland annat arbetarskydd.
- Kampanjen för anständigt arbete och drägliga arbetsförhållanden, anställningstrygghet, skapande av kvalitativa arbeten samt yrkesutbildning.
- Bättre pensionsvillkor för arbetare.
- De socioekonomiska effekterna av permitteringar och färre arbetstillfällen.
- Nya former av arbetsorganisation som syftar till att kringgå normer genom utkontraktering, omdefiniering av kärnverksamhet osv.
- Bygga kontaktnät, organisera och mobilisera solidaritet med andra arbetare.
- De personalpolitiska konsekvenserna av samgåenden, förvärv och övertaganden.
- Rätten till information.
- Skapa hållbarhet i samhällen som är beroende av energiindustrin.
- Tillgång till säker, billig energi och miljövård.

8.2 En viktig roll för ILO – att främja en social dialog

I februari i år höll ILO ett trepartsmöte om olje- och gassektorn där man diskuterade utmaningarna med att främja goda relationer mellan arbetsmarknadens parter. Med tanke på att ILOs arbetssätt är att skapa enighet, var mötet en klar framgång. Men fortfarande kvarstår de orosmoment vad gäller arbetstagarnas rättigheter i sektorn som vi har fört fram vid tidigare möten. Regeringar som har varit motståndare till facket är det fortfarande, och samarbetar med vissa multinationella företag. I vissa länder där rätten att organisera sig och förhandla om kollektivavtal skyddas av grundlagen och annan lagstiftning, vidtar

arbetsgivare, och ofta även regeringar, åtgärder som syftar till att underminera dessa rättigheter.

Vid mötet enades man om att ILOs kärnkonventioner utgör grunden för anständigt arbete i hela världen och är viktiga för att förbättra arbetsmarknadsrelationer. Man betonade vikten av frivilliga globala avtal och etiska regler. Information om företagens strategiska beslut bör inte nå arbetstagarna genom massmedia. Vid samgåenden och förvärv måste tydliga strategier för kommunikation utarbetas. Företagens omstruktureringar bör hanteras med hjälp av en social dialog och arbetstagarnas rättigheter och intressen måste tillvaratas.

Hälsa och säkerhet får inte äventyras. När arbete läggs ut på entreprenad har huvudarbetsgivaren förpliktelser, bland annat det juridiska ansvaret för hälsa och säkerhet. Arbetstagare som deltar i en social dialog, oavsett på vilken nivå den förs och oavsett deras kvalifikationer eller ansvar, bör skyddas från diskriminering. ILO kan skapa större förståelse och respekt för arbetstagarnas rättigheter och främja en social dialog i sektorn genom att samla in och sprida exempel på goda arbetsmarknadsrelationer. Dessutom bör man utreda och undersöka mekanismer som kan stärka förståelsen av och stödet för alla principer i FNs Global Compact.

9. ICEMs SOCIALA ENERGIPOLITIK

9.1 Facklig plan för omstrukturering av energiindustrin

Vid den senaste världskonferensen i Cork utarbetades ett handlingsprogram för social energipolitik som tillhandahåller praktiska alternativ till omstrukturering och privatisering i syfte att hjälpa och vägleda våra medlemsförbund i deras agerande. Handlingsprogrammet består av åtta huvudprinciper.

(i) Nationell valfrihet på demokratisk grund

Mot bakgrund av erfarenheter från flera länder motsätter sig ICEM och dess medlemsförbund fullskalig privatisering som leder till färre arbetstillfällen, försämrade sociala villkor, angrepp på fackföreningar och högre priser för små konsumenter.

Energipolitik och ägarstrukturer bör definieras i en demokratisk och öppen process. Alla länders situation är unik på grund av olika strukturer, traditioner, kulturer, resurser och omständigheter. Ingen enskild struktur för energimarknaden har visat sig vara den bästa i hela världen. Enerkipolitiken måste integreras i en generell strategi för industriell tillväxt som tillgodoser befolkningens behov. Det är ett allvarligt misstag att blint kopiera exempel från andra länder.

Där det inte finns kapital tillgängligt för investeringar som är nödvändiga för att tillgodose efterfrågan på energi eller modernisera befintliga anläggningar kan en viss inblandning av privat kapital accepteras. I dessa fall måste staterna definiera regelverk så att privata investerare är tvungna att erkänna fackliga rättigheter, upprätthålla en hög sysselsättningsnivå och garantera kollektivförhandlingar, hälso- och säkerhetsnormer, sociala förmåner, utbildning och omskolning. Dessa frågor bör bekräftas genom avtal mellan facket och nya ägare. Principerna bör gälla även när det gäller övertaganden och samgående mellan privata företag.

En solidaritetsfond bör inrättas för att mildra effekterna av förlorade arbetstillfällen till följd av omstruktureringar och privatiseringar. Fonden kan finansieras genom att man antingen

sätter av en del av intäkterna från försäljningen, om det gäller fullständig privatisering, eller tar ut en avgift på omsättningen, eller båda. Fonden bör bland annat användas för att utbilda och omskola friställda arbetare i färdigheter som krävs någon annanstans i företaget eller i andra sektorer av ekonomin.

(ii) De offentliga företagen måste utvecklas

Facket kan inte försvara offentliga företag som är korrumperade och ineffektiva. För att kunna överleva i den nya miljön måste sådana företag vara effektiva och leda den sociala utvecklingen framåt. Det ligger i arbetarnas intressen att de utvecklas och moderniseras. Många ICEM-anslutna fackföreningar har redan varit inblandade i framgångsrika projekt. Att utveckla personalen genom utbildning och omskolning och att förbättra teknisk kapacitet och ledarskap är en viktig del i sådana projekt.

(iii) Facket måste medverka och tillfrågas

Fackföreningar och andra intressegrupper måste vara delaktiga i alla steg av omstruktureringar och vara representerade i planerande och reglerande organ. Utformningen av nationell och internationell energipolitik och regelverken måste ske i öppet och fungerande samråd.

Det bör finnas en stark demokratisk kontroll av reglerande organ. Facken och samhällen bör vara representerade i dessa.

(iv) Avreglering kräver strikt reglering

Denna strategiskt viktiga sektor får inte styras av multinationella bolag utan måste underställas demokratisk kontroll och därför krävs strikta regelverk. Innan några strukturella förändringar genomförs måste ett ordentligt regelverk baserat på den nationella energipolitiken införas. Reglering är ett vitt begrepp och redan idag visar erfarenheten att det faktiskt krävs mycket detaljerade regler för att avreglerade marknader inte ska leda till snedvridningar och social och miljömässig dumpning. En stark reglering, underkastad demokratisk kontroll, kräver att det finns effektiva verktyg för att kontrollera marknaderna och beordra förändringar när så bedöms nödvändigt.

(v) Public service-krav för alla aktörer

Fackföreningarna måste tillsammans med samhälls- och konsumentgrupper påverka regeringarna så att regelverket kommer att omfatta vissa public service-skyldigheter:

- leveransskyldighet (universell service)
- tryggad försörjning
- jämlik behandling av konsumenter
- rättvisa prismekanismer (inklusive möjligheter till enhetliga tariffer och riktad hjälp till de fattiga)
- miljönormer och säkerhetsnormer
- kvalitet och regelbundenhet i tjänstens tillhandahållande.

Dessa skyldigheter måste gälla för alla företag på marknaden – både offentliga och privata.

(vi) Nationella strukturer för kollektivförhandlingar måste stärkas

För alla länder är ett nationellt avtal som gäller för alla aktuella och kommande aktörer på marknaden det bästa sättet att minska risken för social dumpning. Sådana avtal bör där så är möjligt även omfatta och begränsa användningen av kontraktsarbetare och säkerställa att deras löner och villkor är jämförbara med de fast anställdas. Organisering kommer att bli allt viktigare när nya företag växer fram på energimarknaderna och anlitandet av underleverantörer ökar.

(vii) Regler som förhindrar social dumpning

När nya aktörer träder in på marknaden måste en reglering skapa lika villkor för dessa vad avser sysselsättning, bemanningsnivåer, hälso- och säkerhetsnormer, utbildning och personalens kvalifikationer. Lagar, bestämmelser och kollektivavtal är lämpliga verktyg för att skapa denna jämna spelplan och förhindra social dumpning.

(viii) Behov av internationella regler

Miniminormer, harmonisering och facklig medverkan måste garanteras i de handelsstrukturer/kommissioner som styr politiken. ICEM och dess medlemsförbund anser att det utan ett balanserat tillvägagångssätt för att införliva sociala villkor i nationell lagstiftning finns ett uppenbart hot om förlust av arbetstillfällen, försämrade sociala villkor, växande ojämlikhet mellan konsumenter, minskade investeringar och försämrat miljöskydd.

Många medlemsförbund i Latinamerika, Afrika, Asien och Stillahavsområdet samt Central- och Östeuropa har införlivat dessa principer i sin egen nationella energipolitik och använt dem som utgångspunkt för att söka påverka parlamentsledamöter och ministrar i processen med formulering av ny energipolitik.

9.2 Vägen till en social energipolitik

9.2.1 Globala avtal med multinationella energibolag

Vid världskongressen i Sydafrika 1999 antog ICEM en strategi som går ut på att ingå globala avtal med multinationella företag. Dessa avtal ska bygga på ILO-konventioner och andra principer om "bästa metoder" som syftar till att säkerställa respekt för mänskliga rättigheter och rättigheter vad gäller arbete och miljö inom företagets verksamhet över hela världen.

Globala avtal är ett praktiskt verktyg för en ömsesidig strävan att införa och övervaka tillämpningen av dessa normer. Avtalen är inte tänkta att ersätta våra medlemmars befintliga förhandlingar utan att utvidga och förstärka ICEM-medlemmars organiseringsarbete och att förbättra arbetsmarknadsrelationer och anställningsvillkor inom det multinationella bolaget.

Utgångspunkten för sådana globala avtal är att företaget går med på att tillämpa ILOs kärnkonventioner om arbetslivet: grundläggande fackliga rättigheter, rätten att organisera sig och förhandla kollektivt, förbud mot barnarbete, tvångs- och slavarbete, jämställdhet i arbetslivet, rättvisa löner och förmåner i enlighet med god industrised.

Företag som ingår sådana avtal förbinder sig att tillämpa dessa strikta normer i hela sin verksamhet, även där lokal lagstiftning inte kräver det. De ger också arbetstagarna möjlighet att övervaka företagets agerande och rätta till brott mot avtalet. För detta krävs att de arbetstagare som omfattas av sådana avtal får utbildning i avtalsvillkoren och i hur man övervakar deras efterlevnad.

De medverkande fackföreningarna hjälper till att säkerställa att företagets globala spridning inte innebär att det kan tillämpa olika normer på olika ställen. Företagsledningarna får ett stabilt regelverk för sina globala personalrelationer och ett varningssystem som reagerar snabbt om problem uppstår. De drar också fördel av att de genom sitt etiska uppförande vinner allmänt gillande.

Brott mot avtalen kan tas upp av ICEMs medlemsförbund individuellt eller genom "avtalsgruppen". En gång om året hålls ett möte där man ser över framstegen och diskuterar allmänna frågor om företagets branschmässiga och ekonomiska prestationer. Syftet är att säkra konsekvent stränga normer i hela världen genom att säkerställa att ICEM och dess medlemsförbund har rätt att övervaka företagens globala agerande vad avser dessa och andra frågor samt att ta upp eventuella brott mot avtalen med företagsledningarna. Detta är den stora skillnaden mellan globala avtal och företagens interna uppförandekoder.

Avtalet med det norska oljebolaget Statoil betraktades som "banbrytande" och har redan genomgått en uppdatering. I samband med en strejk som genomfördes av vårt nigerianska medlemsförbund Pengassan i februari, sammanförde ICEM facket och företagsledningen och man kunde komma fram till en process för att åtgärda huvudorsakerna till missnöjet.

I januari i år ingicks ett avtal mellan ICEM, våra spanska medlemsförbund FIA-UGT och FM-CCOO och Endesa. Avtalet är en förelöpare till ett heltäckande globalt avtal med företaget, som sysselsätter ca 30 000 arbetare i hela världen. Enligt avtalet ska parterna säkerställa att företaget världen över respekterar och tillämpar internationella arbetsnormer. Det omfattar även ett årligen återkommande globalt råd som samlas på företagets bekostnad och som består av företagets högsta ledning och ICEMs representanter från företagets verksamhet världen över. Rådet ska diskutera sysselsättningsfrågor, allmänna arbetsmarknadsrelationer och en global uppförandekod för Endesa. Det finns en principiell överenskommelse om att anordna ett första globalt möte med ICEM-ledare i Endesas verksamhet.

Avtalet har redan satts på prov, i synnerhet av våra latinamerikanska medlemsförbund i Brasilien och Peru, som nyligen varit inblandade i tvister med den lokala företagsledningen beträffande höga lönelösnings och diskriminering av fackliga ledare.

9.2.2 Uppbyggnad av världsomspännande fackliga nätverk

En global energiindustri kräver ett globalt fackligt svar. Rekrytering av nya medlemmar i energiindustrin är en viktig prioritetsfråga. Om vi vill göra våra röster hörda måste vi skapa en enigare fackföreningsrörelse. Alla fackföreningar som har medlemmar i ett visst multinationellt bolag bör samarbeta för att organisera oorganiserade arbetare, oavsett i vilket land de lever.

ICEM ska fortsätta stödja medlemsförbunden i energiindustrin i deras verksamhet världen över. Om vi ska kunna uppnå och genomföra globala avtal måste vi skapa världsomspännande nätverk av fackföreningar inom varje multinationellt bolag. ICEM bygger aktivt upp sådana nätverk inom alla sina sektorer, även energisektorn.

Merparten av vårt arbete har gått ut på direkt stöd till kampanjer i medlemsförbunden, men vi har under största delen av året aktivt byggt upp och bistått våra energinätverk i regionerna. Hittills har vi etablerat sex fungerande regionala nätverk. Vårt program för förespråkande av en social energipolitik tjänar som utgångspunkt för de energinätverk som har byggts upp i Asien och Stillahavsområdet, Latinamerika, Nordamerika, Afrika, Centraleuropa och Medelhavsområdet. Dessa aktiviteter har också varit öppna för potentiella medlemmar och välvilligt inställda organisationer.

Utöver diskussionen om globala energitrender har vårt program för en social energipolitik blivit en viktig referenspunkt i debatter och diskussioner bland våra medlemsförbund. Det är inte förvånande att omstruktureringen och privatiseringen av statligt ägda elbolag är den viktigaste frågan för våra nätverk. Många länders energipolitik har föranlett en politisk

mobilisering. Nya allianser mellan och bland arbetare, samhällen och folkrörelser byggs upp för att motverka omstruktureringens negativa effekter.

Latinamerika och Karibien

Vårt energinätverk i Latinamerika är inne på sitt fjärde år. Internationella valutafondens och Världsbankens fullt utvecklade liberaliseringspolitik har satt kontinenten i gungning. De negativa socioekonomiska effekterna av privatiseringen av energiindustrin utgör det största problemet. Nätverket har strategisk betydelse för fackföreningarna och utgör en viktig plattform för utbyte av erfarenheter och information samt för att skapa alternativa perspektiv på den regionala energisituationen.

Krisen i Brasilien, Argentina och Chile, som underströk nätverkets betydelse och påverkan i dessa länder, fick stora återverkningar, särskilt i Brasilien. Nätverket samordnade solidaritetsåtgärder riktade till vårt argentinska medlemsförbund, FETERA, i en uppmärksam kampanj mot privatisering av det statliga energibolaget. I delstaten Cordoba lyckades kampanjen mobilisera allmänt stöd för att det statliga bolaget skulle förbli i offentlig ägo. Även våra medlemmar i Paraguay och Peru har varit aktiva i antiprivatiseringskampanjer.

Nätverket har startat ett utbildningsprogram med bland annat seminarier och utgivning av ett populärt utbildningsmaterial för att bygga upp kapaciteten i medlemsförbundens ledning, så att facket kan gripa sig an de utmaningar som följer med omstruktureringen av energiindustrin.

Asien och Stillahavsområdet

Ett nytt nätverk för olje- och gasarbetarfack har etablerats i Asien och Stillahavsområdet och har beslutat att främja ökat samarbete mellan fackföreningar inom samma multinationella oljebolag. Man har dessutom kommit överens om att stödja ett globalt nätverk för fackliga förtroendemän inom Shell.

I nätverket för elarbetarfack har man uppnått en viktig regional enighet som grund för medlemsförbundens gemensamma åtgärder.

Facket betonar energiindustriernas strategiska roll när det gäller att främja ekonomisk utveckling, eliminera fattigdom och främja medborgarnas livskvalitet och välfärd, särskilt de i de minst utvecklade länderna. I Nepal har ICEM och den nationella landsorganisationen Gefont i år hjälpt till med att sammanföra fackföreningar som organiserar anställda i statliga bolag i ett gemensamt program mot ensidig omstrukturering och privatisering.

Staten har en central roll i utvecklingen, främjandet och regleringen av energiindustrin och i ombesörjandet av rättvis tillgång till elektricitet för alla medborgare – antingen genom statligt ägda offentliga företag, genom partnerskap mellan offentliga och privata företag eller genom införandet av strikta nationella regelverk.

Men i de flesta länder är en av de viktigaste frågorna att se till att energitjänster blir tillgängliga, billiga och socialt och miljömässigt hållbara. Sättet på vilket energipolitiken utvecklas och genomförs i ett visst land beror på inhemska förhållanden – hur industrialiseringen gått till, politisk modell, författning, geografi, demografi etc. Strategier för region Asien och Stillahavsområdet måste också beakta de särskilda omständigheter som råder i små önationer där man har svårt att locka till sig investeringar (offentliga och privata) i samma utsträckning som andra länder.

Fackföreningarna har enormt tryck på sig att hinna med i den snabba takten av omstruktureringar och samtidigt klara det dagliga arbete som det innebär att företräda arbetarna, försvara jobben och förbättra arbetarnas livskvalitet. Vår viktigaste uppgift är fortfarande att organisera och ena arbetare eftersom andelen fackligt organiserade arbetstagare varierar kraftigt – från 5 % till 90 % av den totala arbetskraften.

Svårigheterna med att organisera kontraktsarbetare och andra sårbara grupper i arbetsstyrkan är ett problem som återstår att lösa. Dessutom måste fackföreningarna svara på företagsledningarnas antifackliga metoder som på olika sätt syftar till att undergräva facklig verksamhet, t.ex. genom att befordra fackliga medlemmar till ledande poster och förflytta fackliga ledare från de som valt dem.

Ett centralt problem för fackföreningarna är att energiindustrin tillhandahåller en tjänst som förklarats vara samhällsnödvändig. Det betyder att arbetstagarna har inskränkt eller ingen rätt alls att strejka av politiska eller socioekonomiska skäl eller i samband med tvister om rättigheter och intressen. Fackliga stridsåtgärder är således olagliga och därmed straffbara. Extremfallet med fängslade koreanska elkraftsarbetare krävde en reaktion från vårt nätverk. Senare hölls en demonstration utanför Koreas ambassad och alla nätverksmedlemmar skrev under en petition som överlämnades till regeringstjänstemän.

Medlemsförbunden inser också att de måste engagera sig i bilateral, regional och global samverkan och solidaritet för att kunna möta förändringar och tillgodose medlemmarnas behov. I detta sammanhang får nätverket en oerhört viktig roll. Vi måste rikta vårt tack till det japanska medlemsförbundet Denryoku Soren och till JAF för deras fortsatta uppbackning och stöd till nätverket.

Afrika

Nätverket för elarbetarfack i södra Afrika (Southern African Electric Power Network, SAEN) har redan haft två möten. Med tanke på den alltmer gränsöverskridande kraftdistributionsindustrin och de starka påtryckningarna för privatisering av de statliga bolagen, är en av nätverkets viktigaste uppgifter att vitalisera och bygga upp en stark, fungerande struktur. Tillkomsten av New Partnership for African Development, NEPAD, ger ICEM en strategisk möjlighet att i linje med vår policy agera för ökad delaktighet i utvecklingen av kontinentens energiindustri. Nätverket måste också etablera en relation med NEPAD. I detta sammanhang måste ICEM delta i debatten om att tillsätta en afrikansk energikommission och arbetstagarna måste vara representerade i dess strukturer.

En viktig uppgift är att bygga upp starka, aktiva ICEM-medlemmar i nätverket. Vid mötet beslöt medlemsförbunden att utbyta information om de arbetsvillkor och arbetsförhållanden som råder i de olika länderna för att kunna göra jämförelser och arbeta mot en möjlig harmonisering. Facken måste föra allvarliga interna diskussioner om hur de ska bevara sin styrka och enighet. Även om detta är en intern fråga för de enskilda förbunden, kan nätverket stärka sina medlemmar genom att förverkliga realistiska mål. Vårt sydafrikanska medlemsförbund NUM ska fungera som samordnare för SAEN fram till nästa möte.

Som reaktion på inkomna rapporter om det sydafrikanska statliga bolaget ESKOMs kontinentala verksamhet enades man om att ICEM ska försöka få till stånd ett globalt avtal med företaget för att säkerställa att arbetstagarnas grundläggande rättigheter respekteras i världsländerna och att företaget tar sitt sociala ansvar i linje med sin policy om att främja hållbar utveckling.

Nätverket för Balkan och sydöstra Medelhavet

En huvuduppgift för nätverket har varit att materiellt och moraliskt stödja medlemsförbund som försöker förhindra privatisering av de statliga energibolag där medlemmarna arbetar. Regeringar, särskilt i Rumänien, Bosnien och Serbien, har i sin strävan att bli EU påskyndat liberalisering av marknaderna utan någon genomtänkt politik eller något heltäckande program för omstruktureringen.

En viktig uppgift för nätverket har varit att bygga upp enighet och solidaritet bland medlemmarna. Resultatet är anmärkningsvärt med tanke på de senaste årens krig och den massiva politiska omställning som pågår i regionen.

ICEMs utbildningsprogram för energifack i nätverken tillhandahåller praktiska verktyg för kampanjarbete och försvar av arbetarnas intressen i omstrukturingsprocessen. ICEM ska hjälpa till att bygga upp och stärka nationella fackliga strukturer som är outhärliga om facket ska kunna säkra arbetstagarnas och deras familjers intressen.

9.2.3 Stöd till lokala initiativ

Mot bakgrund av energireformernas snabba takt har vi haft stark efterfrågan på råd och stöd från våra medlemsförbund.

Våra medlemsförbund som aktivt engagerat sig i kampanjer har informerat sekretariatet om initiativ till omstruktureringar av industrin i deras länder. Vi har lämnat stöd där det har behövts. Vi har sett militanta aktioner i Rumänien, Indien, Bulgarien, Sydafrika och Korea mot en ensidig omstrukturering av statliga företag. Dessutom har våra medlemsförbund i Serbien, Canada, USA, Argentina och i EU-länderna aktivt engagerat sig för att få till stånd bättre nationella lagar och regelverk för demokratisk kontrollerade, statliga energiföretag.

Vi uppmanar medlemsförbunden att utbyta information om det politiska arbetet och kampanjarbetet på global och regional nivå. På så sätt får vi möjlighet att sprida erfarenheter och bästa metoder bland medlemsförbunden, samordna solidariskt stöd och offentliggöra aktioner globalt.

I regionerna Latinamerika och Karibien samt Asien och Stillahavsområdet har våra medlemsförbund deltagit i omfattande undersökningar av energireformer och policyförslag. Det latinamerikanska regionkontoret presenterade nyligen sina policyförslag vid Världssocialt forum. I Asien och Stillahavsområdet ska förslagen diskuteras ytterligare vid ett möte i Thailand i juni i år. I södra Afrika har våra medlemsförbund engagerat sig i utvecklingen av Southern Africa Power Pool.

10. SLUTSATSER

Nyligen meddelade ILOs generaldirektör, både vid Världsekonomiskt forum i New York och Världssocialt forum i Porto Alegre, att man tillsatt en trepartscommission som ska undersöka hur en globalisering av världshandeln bättre kan tjäna arbetarnas syften. Projektet kan vara ett steg framåt när det gäller att skydda arbetare och främja arbetarnas intressen i den för närvarande obalanserade globala ekonomin.

Det ger arbetarrörelsen ytterligare en möjlighet att avancera när det gäller fackliga rättigheter och främjandet av goda arbetsmarknadsrelationer. Vi måste utveckla och stärka vår förmåga att upprätthålla respekten för våra rättigheter och gå vidare med de framsteg vi gör nationellt och internationellt. De viktigaste utmaningarna är att utöka våra möjligheter att upprätthålla de goda normer vi oförtröttligt arbetar för och att övervaka dessa i våra

verksamhetsområden. För att klara denna utmaning måste facken säkerställa att arbetarna känner till och förstår sina rättigheter.

Med tanke på den nuvarande balansen mellan de politiska krafterna på vår planet, är det inte särskilt troligt att våra globala företagsmedborgare frivilligt lägger band på sig genom självreglering. Det är därför viktigt att fackföreningar och folkrörelser över hela världen bildar den nödvändiga motvikten i denna snabbt föränderliga värld.

Uppropet att "tänka globalt och agera lokalt" är i dessa tider viktigare och mer relevant än någonsin för att tjäna solidaritetens ädla syfte. För ICEM är främjandet av bra arbeten och goda arbetsmarknadsrelationer i hållbara industrier en uppgift som kan rymma både strid och samarbete. Vi måste se till att ständigt vara redo för båda dessa scenarier.